

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Kateřina Kružíková

Pivo v české lidové písni

(Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa)

Beer in Czech folk song

(Contribution to the Study of the Linguistic Picture of the World in Czech)

Praha 2020

Vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc. Ph.D.

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce, doc. PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., Ph.D., především za nasměrování do začátku, cenné rady a trpělivost. Také děkuji své rodině, která mě podržela v těžkých časech.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. srpna 2020

Kateřina Kružíková

Klíčová slova:

Etnolingvistika, lidové písně, pivo, stereotyp, kognitivní definice, konotační centra, jazykový obraz světa

Key words:

Ethnolinguistics, folk songs, beer, stereotype, cognitive definition, connotation centers, linguistic picture of the world

Abstrakt:

Cílem práce je zmapovat stereotypní zobrazení piva v tradiční české lidové písni, tj. ukázat, v jakých souvislostech v textech tohoto žánru pivo vystupuje a jaké významové konotace se s lexémem *pivo* spojují. Materiál – písně z Erbenovy sbírky *Prostonárodní české písně a říkadla* – bude zkoumán s teoreticko-metodologickým východiskem v současné kulturní lingvistice, především české a polské (zejm. s využitím teorií lublinské školy kognitivní etnolingvistiky). Při rekonstrukci jazykového obrazu piva práce využije i materiálu z českých slovníků (výkladových, frazeologických aj.). Zohlední v těchto souvislostech také literaturu věnovanou kulturnímu obrazu piva v české společnosti (zejm. práce Č. Zibrta a vybrané stati z mezioborové monografie editované V. Novotným) a ukáže, nakolik je s ní zkoumaný materiál v souladu. Práce v první části přiblíží výzkumný kontext a představí užívané pojmy (především z oblasti kognitivní etnolingvistiky a slovesné folkloristiky), ve druhé části se zaměří na obraz piva v českém slovníkovém materiálu a v části třetí bude analyzován a interpretován materiál získaný excerpcí lidových písní. Završením by měla být rekonstrukce obrazu/stereotypu piva v české lidové písni a jeho strukturace na základě zjištěných konotací.

Abstract:

The aim of the paper is to map the stereotypical depiction of beer in traditional Czech folk songs, i.e. to show in what contexts beer appears in the texts of this genre and what semantic connotations are associated with the lexeme of beer. The source material – songs from Erben's collection *Prostonárodní české písně a říkadla* – will be examined with the theoretical and methodological basis of contemporary cultural linguistics, especially the Czech and Polish (especially using the theories of the Lublin School of Cognitive

Ethnolinguistics). During the reconstruction of the linguistic picture of beer, this work also uses material from the Czech dictionaries (monolingual, phraseological etc.). In this context, it will also take into account the literature devoted to the cultural picture of beer in Czech society (especially the work of Č. Zíbrt and selected articles from the interdisciplinary monograph edited by V. Novotný) and show how much the researched material is in accordance with it. The first part of the work will introduce the research context and the terms used (especially in the field of cognitive ethnolinguistics and verbal folklore), the second part will focus on the picture of beer in Czech dictionary material and in the third part will analyse and interpret material obtained from excerpts of folk songs. The conclusion of the work should be the reconstruction of the picture / stereotype of beer in Czech folk songs and its structuring on the basis of the identified connotations.

OBSAH

1	ÚVOD	10
2	ETNOLINGVISTIKA.....	12
2.1	JAZYK A KULTURA	12
2.2	LUBLINSKÁ ETNOLINGVISTIKA.....	14
2.3	KLÍČOVÉ POJMY.....	15
2.3.1	<i>Stereotyp</i>	<i>16</i>
2.3.2	<i>Kognitivní definice.....</i>	<i>16</i>
2.3.3	<i>Jazykový obraz světa.....</i>	<i>17</i>
3	LIDOVÝ UMĚLECKÝ STYL	19
3.1	JAZYK LIDOVÉ SLOVESNOSTI.....	19
3.2	SPECIFIKA LIDOVÉHO UMĚLECKÉHO STYLU.....	20
3.2.1	<i>Specifičnost podle Bartmiňského</i>	<i>20</i>
3.2.2	<i>Specifičnost podle Beneše.....</i>	<i>22</i>
3.3	LIDOVÁ PÍSEŇ.....	23
3.3.1	<i>Opakování.....</i>	<i>23</i>
3.3.2	<i>Paralelismus</i>	<i>24</i>
3.3.3	<i>Metonymie a synekdocha</i>	<i>25</i>
3.3.4	<i>Symbolismus</i>	<i>25</i>
3.3.5	<i>Další figury.....</i>	<i>26</i>
3.3.6	<i>Kompoziční postupy.....</i>	<i>26</i>
4	PIVO V BĚŽNÉM JAZYCE	27
4.1	ETYMOLOGIE VÝRAZU PIVO	27
4.2	HISTORIE PIVA	27
4.3	PIVO VE VÝKLADOVÝCH SLOVNÍCÍCH	28
4.3.1	<i>Primární význam.....</i>	<i>28</i>
4.3.2	<i>Sekundární význam</i>	<i>28</i>
4.4	DERIVÁTY, SYNONYMA, ANTONYMA, HYPERONYMA, HYPONYMA	29
4.5	PIVO VE FRAZEOLOGII A LIDOVÝCH RČENÍCH	30
4.5.1	<i>Konzumace a vliv na člověka.....</i>	<i>31</i>
4.5.2	<i>Lidské chování a vlastnosti.....</i>	<i>31</i>

4.5.3	<i>Hodnota</i>	32
4.5.4	<i>Chuť a spojení s jídlem</i>	32
4.6	KULTURNÍ OBRAZ PIVA V ČESKÉ LITERATUŘE	32
4.7	KONOTACE PIVA V BĚŽNÉM JAZYCE	35
4.8	KOGNITIVNÍ DEFINICE PIVA V BĚŽNÉM JAZYCE	36
5	PIVO V ČESKÉ LIDOVÉ PÍSNĚ	37
5.1	VLASTNOSTI PIVA – CHUŤ, BARVA, KVALITA	38
5.1.1	<i>Alkohol</i>	41
5.2	PIVO JAKO SOUČÁST SPOLEČENSKÝCH UDÁLOSTÍ	42
5.2.1	<i>Pivo jako symbol pospolitosti a přátelství</i>	43
5.2.2	<i>Lidé v blízkosti piva</i>	44
5.3	PIVO V RÁMCI MUŽSKÉHO A ŽENSKÉHO STEREOTYPU	46
5.3.1	<i>Pivo jako paralela dívky</i>	51
5.4	HODNOTA PIVA	51
5.4.1	<i>Pivo jako odměna nebo platidlo</i>	52
5.5	PIVO JAKO SYMBOL BLAHOBYTU	55
5.5.1	<i>Pivo ve spojení s jídlem</i>	55
5.6	KONOTACE PIVA V LIDOVÉ PÍSNĚ	56
5.7	KOGNITIVNÍ DEFINICE PIVA V LIDOVÉ PÍSNĚ	58
6	ZÁVĚR	60
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	63
	PŘÍLOHA	I

Seznam zkratk:

JGS	Slovník česko-německý Josefa Jungmanna
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
SČFI 2	Slovník české frazeologie a idiomatiky 2
SČFI 4	Slovník české frazeologie a idiomatiky 4
SSČ	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého

Předmluva

Víno, ženy, zpěv. Tak je často shrnován český folklor a je tak znám i za našimi hranicemi. Tento folklor ovšem zdaleka není tak jednotný, jak by se mohlo při pohledu zvenčí zdát. Zatímco český folklor z území Čech je stereotypně vykreslován jako chudý a poměrně nezajímavý, ten moravský je jeho pravým opakem: cimbálová muzika, bohaté naškrobené sukně, slavnosti, veselí, a především víno či pálenka. Morava folklorem žije i v dnešní moderní době, zatímco o pár kilometrů dál, v Čechách, se tradicím daří výrazně hůře. Jak je v tak malé zemi možná taková dualita?

Jako zástupce českého folkloru se zabývám touto otázkou už nějakou dobu a napadlo mě, zda v tom nemůže hrát roli i moravský „národní“ nápoj, víno, které se v Čechách převážně nepěstuje a jeho výroba ani požívání zde nemají takovou tradici. Zamyslela jsem se nad tímto faktem a došla k otázce, zda by mohlo jako protipól Moravy a vína být v Čechách pivo. A jelikož je víno zachyceno jako téma mnohých moravských lidových písní, rozhodla jsem tuto domněnku prozkoumat na materiálu českých lidových písní a tak zjistit, zda můžeme pivo považovat za tradiční český nápoj nejen z pohledu historického, ale také sociálního a kulturního, jako je tomu u vína na Moravě.

Tuto práci bych ráda věnovala všem, kteří se jakýmkoliv způsobem zapojují do života českého folkloru.

1 Úvod

Pivo, alkoholický nápoj hořké chuti rozšířený téměř po celém světě, je považováno za nápoj typický pro slovanské národy. Česká republika je nicméně známá jeho největší spotřebou na osobu, ostatně téměř každé město či větší vesnice mají svůj vlastní pivovar, na který místní nedají dopustit. Jeho výroba a konzumace jsou na našem území důležité nejen po stránce ekonomické, kdy jsou česká piva vyvážena do celého světa, ale také po stránce kulturní – pivo je jedním z nejvýraznějších prvků české kultury.

Pití piva se v průběhu českých dějin stalo součástí mnoha každodenních i svátečních obřadů spojených se životem venkovského lidu, byl to nápoj především nižší vrstvy (oproti tomu víno bylo považováno za nápoj králů). V hospodách a pivnicích vznikala specifická komunita lidí vytvářející si své vlastní zvyky, tradice a dokonce i jazyk. Kdo nechodil do hospody, jako by nebyl, pivo bylo součástí většiny všech společenských akcí. S dobou se tato „pivní kultura“ měnila, některé zvyky zanikly, některé přetrvaly, kultura se přizpůsobila jinému stylu života. Dnes jsou Čechy pivní velmocí a ačkoliv je na tento nápoj dnes již nahlíženo trochu jinak (největší změnou je především celkové povědomí o negativním vlivu alkoholu), jeho konzumace je i nadále společenským zvykem, při kterém se lidé setkávají především za účelem sociálního kontaktu a relaxace.

Veškerá tato „pivní kultura“ se otiskla i do našeho jazyka. Jazyk se sice stále mění a přizpůsobuje době, přesto je v něm nerasmazatelně zachována část kultury jeho mluvčích, jejich naivní pohled na svět kolem sebe. Ve své práci se proto chci zaměřit na to, jak lidé vnímali a vnímají pivo v rámci své kultury, a to na základě kontextů, do kterých lexém *pivo* vstupuje v českém jazyce. K tomuto účelu jsem zvolila zkoumání běžného jazyka na základě slovníkového materiálu a frazeologie, oproti tomu jsem postavila jazyk lidový reprezentovaný českými lidovými písněmi. Jako zástupce lidového jazyka jsem vybrala sbírku Karla Jaromíra Erbena *Prostonárodní české písně a říkadla* vydanou v roce 1864. Zvolila jsem tak proto, že se jedná o jednu ze stěžejních sbírek lidové slovesnosti a výskyt lexému *pivo* je zde pravděpodobnější než v Sušilově sbírce písní z území Moravy (vzhledem k výraznější tradici konzumace piva v Čechách než na Moravě).

Práce je rozdělena na tři části. V první, teoretické části vymezím pojem etnolingvistika a představím její hlavní přístupy a metody zkoumání jazyka, které mi

pomůžou k vlastnímu rozboru jazykového materiálu. Zároveň se budu věnovat i podrobnějšímu přiblížení stylu lidové poetiky, který je oproti běžnému jazyku velmi specifický. Ve druhé části se zaměřím na lexém *pivo* v českých slovnících (etymologických, výkladových, synonymických, frazeologických atd.). Na jejich základě určím konotační centra a zrekonstruuji kognitivní definici *piva* v běžném jazyce. Ve stěžejní části třetí provedu analýzu lidových písní. Na základě tohoto uměleckého jazykového materiálu znovu určím konotační centra a kognitivní definici. Výstupem práce bude porovnání těchto dvou definic.

2 Etnolingvistika

Při rozboru lidových písni budu vycházet ze základních přístupů a metod etnolingvistiky, případně kognitivní lingvistiky. V následující kapitole nastíním, jaké jsou přesné body zájmu tohoto směru a s jakými hledisky přistupuje k jazyku a textu obecně.

2.1 Jazyk a kultura

Etnolingvistika je podle nejobecnější slovníkové definice polského slovníku *lingvistika zabývající se zkoumáním vztahů mezi jazykem a kulturou*. Její výrazně humanitní orientaci dobře vystihuje synonymní pojmenování „antropologická lingvistika“. Snahou etnolingvistiky je popsat jazyk nejen jako nástroj společenské komunikace, ale také jako součást kultury.¹ Jazyk a kultura jsou důležitými body zájmu etnolingvistiky. V této kapitole bych se u těchto dvou aspektů ráda krátce zastavila.

Jazyk, tedy řeč, je jedním z hlavních projevů lidského bytí. Jak píše německý filosof Hans-Georg Gadamer ve stati, kde se zamýšlí nad původem a smyslem řeči, jazyk nás odlišuje od zvířat: „Pouze člověku se navíc dostal *logos*, schopnost vzájemně si sdělovat, co je prospěšné a co škodlivé, a tím také to, co je správné a nesprávné“.² Zde je ukotvena myšlenka, že lidská řeč nemá jen funkci popisovací, sloužící k poznávání světa, nýbrž i hodnotící, do jazyka se promítá naše myšlení. Díky tomu je člověk schopný jazykově pojmut i nepřítomné, budoucí, a tyto skutečnosti předat tak, že i někdo jiný je schopný je před sebou vidět. To umožňuje vytvářet společné pojmy a vzorce, díky kterým je schopný soužití ve větších skupinách, schopný společenského života a v neposlední řadě i tvoření své vlastní kultury.

Kromě této skutečnosti se lidská řeč liší od komunikace zvířat i tím, že je arbitrární, tedy nahodilá, díky čemuž se mohla rozrůznit do nespočtu různých jazyků, variant a dialektů. Zde se projevuje reciproční vztah kultury a jazyka – nejen že různorodost jazyka podmiňuje vůbec vznik kultury, ale i naopak, čím je společenství více vnitřně rozvinuté, tím je bohatší na různé jazykové variety.

¹ BARTMIŃSKI, Jerzy: Čím se zabývá etnolingvistika? [online]. *Slovo a smysl* 2007, ročník IV, č. 8, ke dni 25. 11. 2018 přístupné z <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/259>.

² GADAMER, Hans-Georg: *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Ed. J. Sokol. Praha: Oikoymenh, 1999, s. 22.

Vztah jazyka a kultury je vůbec zajímavý, jeden vychází z druhého, ale zároveň se navzájem podmiňují. V jazyce jsou kořeny naší kultury, jazyk z kultury vychází, ale zároveň podmiňuje i její rozvoj, bez ovládnutí jazyka se kultura nemůže dále šířit. Jak napsal Karol Libelt v roce 1844, „ze ztroskotané lodi národa se jedině na záchranném člunu, jímž je jazyk, můžeme vyhnout úplné zkáze“.³ Tato vzájemná závislost, která je dána mimo jiné i tím, že jak kultura, tak jazyk nespočívají v biologickém základu, ale jsou předávány výchovou, nám otevírá mnohé vhledy do naší kultury v minulosti, a to díky zkoumání zaznamenané slovesnosti. Projevy kultury můžeme hledat všude – v gramatice, frazeologii, slovní zásobě, ale i v rozrůzněnosti stylů a žánrů.

Spojení národního jazyka a kultury pak vytváří celkový pohled na svět, vzniká jedinečné kulturní společenství, které si vytváří i své ustálené vnímání světa. Jazyk se pak stává podle Bartmiňského nástrojem kultury, a to ve všech jejích různých oblastech a polohách. Gadamer nicméně upozorňuje, že s přirovnáním jazyka k nástroji je nutno operovat velmi opatrně: „Řeč vůbec není instrument nebo nástroj. Neboť k podstatě nástroje patří, že ovládáme jeho použití – a to znamená, že jej bereme do ruky a zase odkládáme, když nám posloužil. To není totéž, jako když bereme do úst slova řeči, která jsou po ruce, a když jsme je použili, necháváme je upadnout zpátky do všeobecné slovní zásoby, jíž vládneme.“⁴ Podle něj je potřeba řeč vnímat jako neodlučitelnou součást lidského bytí.

V tomto bodě je pro mou práci klíčový pohled významného polského etnolingvisty Jerzy Bartmiňského. Ten se ztotožňuje s výrokem Anny Wierzbické, že jazyk je klasifikátorem světa, a sám dále dodává: „V jazyce, a to ve slovní zásobě i v gramatice, je uložen určitý obraz světa, uchovává se v něm běžné (tzv. naivní) povědomí o světě, o věcech, jevech a vztazích. Reprezentace různých skutečností jazykovými znaky je přitom reprezentace interpretující, nikoli mechanický odraz.“⁵ Jazyk nám pomáhá svět kolem sebe

³ BARTMIŃSKI, Jerzy: Jazyk v kontextu kultury. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 15.

⁴ GADAMER, Hans-Georg: *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Ed. J. Sokol. Praha: Oikoymenh, 1999, s. 24.

⁵ BARTMIŃSKI, Jerzy: Jazyk v kontextu kultury. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 19.

nejen pojmenovat, ale i utřídít si je, vytvořit si na něj nějaký názor, zaškatulkovat do našeho aktuálního stavu vědění a navzájem je mezi sebou propojit. Přitom tato kategorizace není nijak dána předem, je spíše postupně objeovávána a „vynalézána“, např. při pojmenovávání nově vzniklých předmětů.

Bartmiński dále rozvíjí svou myšlenku o spojení jazyka a kultury následovně: „Jazyk, zvláště jeho slovní zásoba, i texty fungují tedy také jako archiv kultury, její paměť, v níž se uchovává minulost. Proto lze mluvit o poznávací funkci jazyka ve vztahu ke kultuře.“⁶ Jako příklad tohoto kulturního archivu mohou sloužit různá textová klišé, jako jsou přísloví, pohádky, či písně. Některá z nich přetrvávají napříč historií, některá zaniknou, a některá se dostanou za hranice naší kultury a více či méně se vřadí do kultury sousední. Takto mohou lidé komunikovat napříč prostorem i časem.

2.2 Lublinská etnolingvistika

Etnolingvistika, nebo také kulturní lingvistika, je vědní disciplína, která se rozvíjí na slovanském území, ale i v Německu či Americe. Slovanská oblast je sice v kontaktu s německým či americkým vlivem, nicméně přináší na pole vědy i své vlastní, zcela nové poznatky. Navazuje na současné lingvistické směry (sociolingvistika, psycholingvistika atd.), ale s žádným z nich se nepřekrývá, hojně čerpá z výdobytků sémantiky a sémiotiky.

V této slovanské větvi etnolingvistiky vynikají především ruští jazykovědci v čele s Nikitou I. Tolstým, zakladatelem moskevské etnolingvistické školy, a jazykovědci polští v čele s Jerzym Bartmińskim, kteří se soustřeďují v tzv. Lublinské škole. Ta je význačná hned z několika důvodů. Vyšel zde první slovanský etnolingvistický slovník, jako první začala používat zastřešující pojem *jazykový obraz světa*, ale především rozšířila svůj přístup k předmětu etnolingvistického zájmu.

Zatím co ostatní školy se zaměřují úzce na lidový jazyk, folklor a tradiční venkovskou kulturu, lublinská škola toto pole rozšiřuje jak o variety lidového jazyka, tak o současný celonárodní jazyk, a to v jeho mluvené i psané podobě. Toto rozšířené vnímání bylo poprvé uvedeno v redakční poznámce 8. svazku etnolingvistického slovníku:

⁶ BARTMIŃSKI, Jerzy: Jazyk v kontextu kultury. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 19.

„Zůstáváme u lidové tradice, u zkoumání nářečí a folkloru, ale nechceme se omezit jen na ně; hodláme nyní ještě více zdůrazňovat, že předmětem etnolingvistiky je jazyk ve všech svých variantách včetně jazyka současného, a to jazyk ve vztahu ke kultuře, člověku a společnosti.“⁷ Ve své práci vycházím právě z tohoto rozšířeného pojetí etnolingvistiky.

Co se týče předmětu a cílů etnolingvistiky, jde především o „zkoumání tradičního obrazu světa, který je uložen v jazyce a kultuře, o běžně rozšířenou a obecně přijímanou, v širším slova smyslu lidovou (tj. kolektivní, společensky sdílenou) konceptualizaci skutečnosti, a vlastně o mentalitu nositelů daného jazyka a kultury; směřuje tak k subjektové (tzn. z pozic subjektu zobrazené) rekonstrukci kultury určitého společenství na podkladě jazykových dat.“⁸

K hlubšímu pochopení, čím se tato disciplína zabývá, je potřeba zdůraznit, k čemu se komponent etno- v názvu vztahuje. *Etnos* znamená lid, národ. V případě etnolingvistiky není ani tak ve významu objektu, tedy jak badatelé vidí „lid“ (jako je tomu např. v případech etnografie či etnologie), ale spíše ve významu subjektu, tedy jak „lid“ vidí svět (podobně jako u etnobotaniky či etnohistorie, kde se vědy zabývají znalostí botaniky a historie v určitém společenství). „Subjektem se míní především určitá společenská (resp. národní) skupina v roli tvůrce a nositele dané oblasti vědění a určitého kulturního systému. Příslušné vědecké disciplíny totiž provádějí něco jako rekonstrukci perspektivy subjektu: snaží se podívat na svět očima člena zkoumaného společenství.“⁹

2.3 Klíčové pojmy

Etnolingvistika pracuje s několika důležitými pojmy, pro mou práci jsou nejdůležitější *stereotyp, kognitivní definice a jazykový obraz světa*. Všechny spolu úzce souvisí. *Stereotyp* je pojem mající interdisciplinární dosah, a stejně jako *jazykový obraz*

⁷ BARTMIŃSKI, Jerzy: Některé problémy a pojmy lublinské etnolingvistiky. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 35.

⁸ BARTMIŃSKI, Jerzy: Slovanská etnolingvistika – pokus o bilanci. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 19.

⁹ BARTMIŃSKI, Jerzy: Některé problémy a pojmy lublinské etnolingvistiky. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 34.

světa má mnoho definic. Každá z nich nahlíží na zmíněné pojmy z jiného úhlu pohledu, vhodného pro různé přístupy k jazyku. Vzhledem k rozsahu práce a mému příklonění k lublinské etnolingvistice zmíním jen její vnímání těchto pojmů.

2.3.1 *Stereotyp*

Stereotyp je něco, co je součástí našeho každodenního života a je pevně zakořeněno v naší kultuře. Zjednodušeně řečeno se jedná o ustálené představy, sdílené v určité kultuře či společenství, které utvářejí lidské vnímání světa. Nemusí však, a často tomu tak je, odpovídat realitě. V kontextu etnolingvistiky nejsou stereotypy vázány pouze na osoby, jak je tomu např. v sociologických pojetích, ale mluví se také o stereotypech věcí a jevů. Většina sociologických stereotypů jsou evaluační, ve většině případů hovoříme o pozitivním či negativním stereotypu (např. u vlastností různých národností), zatímco etnolingvistika se snaží vystihnout celý kognitivní obsah, způsoby jeho strukturace a metody zacházení s tímto základním obsahem v diskursu.¹⁰

2.3.2 *Kognitivní definice*

Kognitivní definice je jedním z klíčových pojmů lublinské kognitivní lingvistiky. Podle Bartmińského¹¹ je cílem kognitivní definice podat informaci o tom, jak předmět chápou mluvčí daného jazyka, představit společensky a kulturně sdílenou a jazykově ukotvenou znalost o tomto předmětu včetně způsobu jeho kategorizace a hodnocení. V samotných definicích uplatňuje jednoduchý, běžný jazyk. Důležité je upozornit, že definovaná jednotka je pouze „mentálním objektem“, projekcí, nikoli přesným odrazem skutečně existující věci.

¹⁰ BARTMIŃSKI, Jerzy: Slovanská etnolingvistika – pokus o bilanci. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 27.

¹¹ BARTMIŃSKI, Jerzy: Kognitivní definice jako nástroj popisu konotací. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 83.

Při rekonstrukci kognitivní definice uplatním tzv. *konotace*. Ty obsahují jak vlastnosti kriteriální, tak charakteristické a v určité etapě analýzy konkrétních textů všechny ty vlastnosti, které jsou na jejich základě potvrzeny.¹²

2.3.3 *Jazykový obraz světa*

Jak už bylo zmíněno výše, pojem *jazykový obraz světa* byl poprvé použit v lublinské škole etnolingvistiky, a to přibližně v polovině 80. let 20. století. V této době nastával v jazykovědě tzv. lingvistický obrat, kdy se do pozornosti jazykovědců dostává sémantika a jazyk začíná být vnímán jako zrcadlo lidské mysli, svědectví o myšlení člověka i celých kultur. Tato změna ve vnímání lingvistiky, kdy se setřela hranice mezi jazykovým a mimojazykovým, napomohla postupnému rozšíření termínu do všech světových center kognitivní lingvistiky.

Podle Bartmińského, jazykový obraz světa je „v jazyce uložená interpretace skutečnosti, kterou je možno chápat jako souhrn soudů o světě. Mohou to být soudy buď ustálené v samém jazyce, v jeho gramatických formách, ve slovníku, ve fixovaných textech (např. v příslovích), nebo jazykovými formami a texty pouze implikované.“ V definicích jiných jazykovědců je také označen jako způsob chápání světa (Grzegorzcykowa), soubor pravidel (Tokarski) či určitý způsob existence (jevení) světa (Gipper).¹³

Podle J. Kajfosze¹⁴ se dají vlastnosti jazykového obrazu světa rozdělit do několika atributů, z nichž zde ve stručnosti shrnu ty nejdůležitější. **Heterogenost** – jazykový obraz světa není ucelený, naopak je velmi komplikovaný, někdy si dokonce sám protiřečí. Může se vrstvit do různých sfér, v závislosti na stylu zkoumaného textu. **Dynamičnost** – zdálo by se, že si tento aspekt protiřečí s již dříve zmiňovanou stereotypní neměnností vnímání světa. Nicméně i přes neměnný základ jazykového obrazu světa, zděděný po předcích, se

¹² BARTMIŃSKI, Jerzy: Kognitivní definice jako nástroj popisu konotací. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 84.

¹³ VAŇKOVÁ, Irena a kol: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 51–52.

¹⁴ VAŇKOVÁ, Irena a kol: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 52–54.

jeho vnější vrstvy stále obměňují a přizpůsobují novodobé společnosti a jejím potřebám. Důvody mohou být různé – někdy je změna samovolná, někdy pod nátlakem společnosti v rámci „korektnosti vyjadřování“ a někdy podléhá vlivům jiných jazyků a jejich kultur. **Výběrovost** – poslední zmíněná kategorie je důležitá v mnoha ohledech. Každý jazykový obraz světa je nutně výběrový, nikdy nemůže pojmut absolutně vše. Vždy se musí na nějaký aspekt zaměřit, některý naopak upozadit či zcela opominout. Tato selektivita se promítá i do způsobu kategorizace jazyka a vzniká tak fascinující jazyková diverzita, a to nejen na úrovni slovní zásoby, ale i třeba v gramatice.

Někdy je v tomto kontextu zmiňován tzv. naivní obraz světa – v tomto ohledu bývá někdy kladen do opozice k obrazu teoretickému, vědeckému, se kterým bývá často dokonce v rozporu (např. vnímání východu slunce jako jeho vlastního pohybu po obloze, ačkoliv reálně se pohybuje Země). Takto je v jazyce uchován naivní pohled našich předků na skutečnost, a ani vědecký pokrok toto stereotypní vnímání nezmění.¹⁵

¹⁵ VAŇKOVÁ, Irena: *Dřevo jako neživé i živé: Antropolingvistický průhled do českého obrazu světa* [online].

3 Lidový umělecký styl

Ve své práci pracuji se sbírkou lidových textů *Prostonárodní české písne a říkadla* od českého spisovatele K. J. Erbena. Tento lidový textový materiál je specifický a výrazně se liší od běžného textu. Následující kapitola bude proto věnovat bližší pohled na texty lidové slovesnosti, a to především z hlediska stylu poetiky a používaných jazykových prostředků.

Nejprve se podívám na lidový umělecký styl z pohledu etnolingvistiky, konkrétně statí J. Bartmiňského, jenž operuje především s formálními jazykovými prostředky. Poté přejdu k práci českých etnografů a folkloristů, především Bohuslava Beneše a Bedřicha Václavka, kteří pracují i se společenskými faktory lidové slovesnosti.

3.1 Jazyk lidové slovesnosti

„Lidový poetický jazyk, resp. jazyk venkovského folkloru, funguje v naší kulturní tradici ve dvojitým vztahu. V kontextu lidové kultury vstupuje do kontrastu s běžnou lidovou mluvou, zatímco v rámci nadregionální, celonárodní kultury ho vnímáme v opozici k vyššímu, literárnímu, uměleckému stylu jako nástroj lidové poezie v mnoha jejích žánrech, především v lidové písni.“¹⁶ Tímto vymezením k vyššímu i nižšímu žánru vzniká specifický styl lidové poetiky, který se vyznačuje souborem formálních prostředků a principů.

Co se týče jazyka v lidové umělecké tvorbě, ne vždy mají jazykovědci jasno, zda jsou dialekty v rámci jednoho území ještě dále stylově rozrůzněné. Přitom dvojitý jazykový styl můžeme najít právě při porovnání každodenního mluveného jazyka a uměleckého stylu. Vezmeme-li si celkem jakoukoliv lidovou píseň, bude obsahovat určité jazykové prostředky jako opakování slov nebo používání deminutiv, a to ne vždy v zažitých formách. Také se zde vyskytuje výrazně více archaismů či výpůjček z jiných jazyků než v běžné mluvě. Tyto „odchylky“ od běžného jazyka jsou v uměleckém stylu natolik pravidelné, že jde zcela jasně o záměr, nikoliv o deformaci jazyka.

¹⁶ BARTMIŃSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 40.

Zvláštním znakem specifického jazyka lidové slovesnosti, především písni, je jeho komolení během ústního podání. „Zastaralé jazykové prostředky a cizí nářeční slova výrazně odlišují jazyk lidových písni od běžné mluvy zpěváků a svědčí o respektu k tradici i k úsudku ostatních uživatelů písni; píseň je kolektivní majetek a jednotlivec v ní nemůže libovolně mnoho měnit. Nesrozumitelná slova zpěvák buď zpívá bez uvažování o jejich významu, anebo si je vysvětluje po svém. Přitom může docházet k nechtěným obměnám hláskoslovným, a ty zpravidla činí text ještě nezřetelnějším.“¹⁷ Dnešní čtenář výborů lidové slovesnosti si však už s touto nesrozumitelností nemusí lámat hlavu, díky práci sběratelů, kteří ve většině případů texty poupravili do předpokládané původní smysluplné podoby.

3.2 Specifika lidového uměleckého stylu

Styl lidové slovesnosti se ovšem vymezuje vůči ostatním stylům ještě jedním velmi důležitým aspektem. Na rozdíl od vyšších uměleckých stylů, které jsou v dnešní době předávány v psané podobě, se lidové umění šířilo pouze ústně, díky čemuž vděčí diverzitě v rámci jednoho díla, především pro lidové písni typickou. Na druhou stranu oproti běžným promluvám nevzniká aktuálně na místě v procesu komunikace, nýbrž je reprodukován z paměti. Je výsledkem kolektivní tvorby a patří do okruhu tzv. jazykových klišé, tj. ustálených útvarů z hlediska sémantického, lexikálního i syntaktického.¹⁸

3.2.1 *Specifičnost podle Bartmiňského*

Bartmiňski¹⁹ dále vyčleňuje několik kategorií, které jsou zdrojem specifičnosti lidového uměleckého stylu.

Potřeba zpěvu. Zpěv byl dříve nejpřirozenějším projevem lidských emocí. Není náhoda, že jsou lidové písni tak výraznou součástí folkloru, díky své melodičnosti se text

¹⁷ BYSTROV, Michal, ed.: Horálková, Zdeňka: K jazyku lidových písni. In *Od samomluvy k chóru, aneb, Písniček se držte!: čtení o české lidové a zlidovělé písni*. Praha: Galén, 2016, s. 75.

¹⁸ BARTMIŇSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 42.

¹⁹ BARTMIŇSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 43–45.

snáz zapamatoval, tedy se i rychleji šířil dál. Jazyk písně se stal jakýmsi „zpěvným jazykem“ – projevuje se zde potřeba maximálně se opírat o otevřené slabiky, přízvuky se přesouvají tak, aby vyhovovaly rytmu, v rámci refrénu se opakují fráze.

Potřeba rytmu. U lidové písně je rytmus součástí melodie. U nehudebních lidových žánrů je nicméně i za absence melodie velmi podobná struktura jako u písní, nejvíce to lze pozorovat např. u dětských říkadel či rituálního zařikávání. Jedná se o strofickou strukturu, základní rytmickou jednotkou je verš/věta. Málokdy se v lidové tvorbě vyskytuje veršový přesah, většinou si věta zachovává svou dominantní pozici v rámci jednoho verše, jehož základem je sylabický systém opírající se o počet slabik. Tento systém odpovídá lidové potřebě rytmu – ten nejen že umožňuje zhudebnit i původně nehudební texty, ale je to další faktor, díky kterému byla lidová slovesnost lépe zapamatovatelná pro ústní šíření.

Kvůli potřebě zachování rytmu vzniká další znak typický pro tento žánr – lidový jazyk používá různé morfologické dublety (moje – má, nechej – nech), a to nezdědka i v rámci jednoho textu. Dalšími možnostmi, jak si přizpůsobit jazyk, je používání slov dialektu či deminutiv, přičemž u zdobnělin jsou možnosti úpravy délky slova díky jazykovému systému dovolujícímu kumulovat zdobňující přípony téměř nekonečné (*malý, maličký, maliličký*). Takto často vznikají deminutiva i od slov, která je v běžném jazyce netvoří (*hnedlínko*).

Potřeba poetična. Melodičnost a rytmičnost jsou nejvýraznější konkretizací obecnějšího a základnějšího jevu, kterým je poetičnost. Folklor v sobě zahrnuje nespočet různých žánrů, z nichž každý operuje s lehce jinými jazykovými prostředky. Ty mohou být vybírány z určitého souboru lexikálních poetismů, kterým lidový umělecký styl disponuje. Do tohoto souboru patří mimo jiné i deminutiva, zmíněná již v předchozí kategorii, která mohou nést i výlučně poetickou funkci, vyjadřovat vztah k označovanému jevu (v případě této práce *pivečko, pivíčko*). V lidových písních se jedná velmi často o zdobněliny vlastních jmen, které jsou pro tento žánr velmi typické, v rámci jedné oblasti bývá určité spektrum oblíbených jmen, které se zde v písních stále opakují.

3.2.2 *Specifičnost podle Beneše*

Zatímco Bartmiňski charakterizuje lidový umělecký styl především z hlediska jazykového, Beneš operuje více s pojmem kolektivita, kolektivní lidová tradice, a zaměřuje se více na společenské a historické hledisko – folklor považuje za soubor historicky vzniklých slovesných žánrů, které v rámci určitého typu lidové kultury tvoří přetrvávající skupinu stereotypů a u nichž je více než u jiných stylů podstatný vztah vypravěč–posluchač. Zpětná vazba vnímatelů zde může mít zásadní vliv na další osud díla, a proto je přirozenou a neoddělitelnou součástí lidové umělecké tradice.

Beneš rozděluje, podobně jako Bartmiňski, specifičnost folklorní slovesnosti do několika kategorií.²⁰ Ty se často navzájem prolínají a ne vždy se přirozeně vyskytují ve stejné intenzitě.

Kolektivita je jedním ze základních prvků, je podmíněná existencí tradice. Beneš tento prvek dále rozděluje na kolektivitu autorskou, interpretační a vnímatelskou. Samotnou kolektivní tradici označuje za otevřenou strukturu, jelikož do ní každý z těchto činitelů může zasáhnout a ovlivnit ji tak pro další generace, jak už bylo nastíněno v podkapitole 3.1 o jazyce.

Dalším prvkem je **improvizovanost**. Ačkoliv původní dílo má nějaký tvar, vzhledem k absenci psané formy jej interpret může či nemusí dodržet – staví se zde do protikladu tradice a improvizace. Odchytky od předchozí verze mohou být motivované různě – mohou být náhodné, když interpret třeba zapomene část textu a sám ho doplní, dopředu připravené, nebo zcela mimovolné, kdy interpret změnu ani nepostřehne. Ústní předávání pak způsobí **variování** v rámci jednoho textu. Život slovesného díla závisí na řetězení, z posluchače se stane vypravěč, který buď předá text přesně jak ho původně slyšel, nebo do něj znovu, vědomě či nevědomě, vtiskne svůj vlastní otisk. Varianty jednoho textu najdeme i v později analyzované sbírce písní.

Poslední uvedenou kategorií je **synkretičnost**. Ta patří spolu s kolektivitou k vývojově nejstarším a nejtypičtějším příznakům folklorní tvorby. Folklor obsahuje nespočet různých žánrů, které se navzájem v rámci jedné skladby mísí. Vyprávění se může

²⁰ BENEŠ, Bohuslav: *Česká lidová slovesnost: výběr pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990, s. 9.

snadno změnit v divadlo jednoho herce, zpěv, zvláště epických písni o mnoha slokách, bývá doplněn pohybem. Záleží především na umění a všestrannosti předvádějícího umělce. V případě této práce může být příkladem píseň s názvem Sladovnická. Jedná se o píseň kolednickou, se kterou na Nový rok „chasa sladovnická“ obcházela chalupy a dostávala koledu. S písni byl spojen i zvyk, který se prováděl s poslední slokou. Šlo vlastně o takové divadlo, se kterým byli všichni aktéři dopředu seznámeni.²¹

3.3 Lidová píseň

Jak už bylo nastíněno, žánr lidové písne je typickým zástupcem lidové slovesnosti, vyznačující se především svou hudební složkou. Václavek a Smetana ji definují jako „píseň, která žije v lidovém prostředí jako podstatná součást jeho kultury a která koluje v něm ústním podáním jako osiřelý kulturní majetek. Její obsahové a formální znaky slovesné i hudební byly v tomto prostředí vytvořeny, odpovídají citovému a představovanému životu nejširších vrstev lidových a vyhovují jejich potřebě uměleckého projevu.“²² Krátce se podíváme na konkrétní poetické prostředky v tomto útvaru nejvíce používané.

3.3.1 *Opakování*

Nejdůležitější lidové poetické prostředky se vztahují jak k technice výstavby celých textů, tak zároveň k utváření jejich významové stránky.²³ Za stylistickou dominantu lidových textů je považováno *opakování* – opakovat se mohou slova, verše, nebo celé části textu. Toto rozšíření opakování v rámci celé lidové slovesnosti je dáno především tím, že jejím cílem není originalita a hledání nového, nýbrž předávání společné zkušenosti a intenzivní prožití. Opakování zajišťuje především rytmus, soudržnost textu, zvolňuje celkové tempo výpovědi nebo zdůrazňuje podstatné. Někdy má funkci apelační (*Píte, píte páni!*) nebo rétorickou, může značit začátek či konec sloky. Někdy může být i zástupcem

²¹ Celý tento zvyk je zapsán v Erbenově sbírce Prostonárodní české písne a říkadla: „A když přišla slova sloky poslední: ‘A ty chlapečku zametej,’ hodil hospodář na zem tvrdý tolar, hvozda nastavil pytel a chlapec do něho tolar chvoštěm vehnal.“

²² VÁCLAVEK, Bedřich a SMETANA, Robert: Lidová píseň. In *O české písni lidové a zlidovělé*. Praha: Svoboda, 1950.

²³ BARTMIŃSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 46.

prožívání času, který je v rámci lidové slovesnosti pojímán spíše cyklicky než lineárně (např. opakováním výrazu určité činnosti je naznačeno, jak dlouho úkon trvá – *Och my ubozí sirotci! / my pijem, my pijem, / my pijem, my pijem, / my pijem ve dne i v noci.*²⁴).

Speciálním druhém opakování typickým pro lidovou píseň je refrén. Délka refrénu může být od jednoho či dvou slov (tzv. asémantická slova jako *dyny dyny, oj, ej*, vyskytující se spíše v moravských písních; v případě mé práce je to např. *hejdum, hejdum*) přes jeden verš po jednu nebo více slok. Stejně tak variuje, jak často se refrén v rámci písně opakuje. V následující ukázce je refrén dvouveršový a prolíná každý verš písně. Při zápisu se takové refrény často zapíší jednou s poznámkou, jak často se mají opakovat; v tomto případě píseň vypíší v plném znění:

Stojí tyčka vprostřed dvoře –

*chvála tobě, velký Bože,
Bože na nebesích!*

na tej tyčce chmelí roste –

*chvála tobě, velký Bože,
Bože na nebesích!*

až to chmelí otrháme –

*chvála tobě, velký Bože,
Bože na nebesích!*

piva z něho navaríme –

*chvála tobě, velký Bože,
Bože na nebesích!*²⁵

3.3.2 *Paralelismus*

Paralelismus je podle Marčoka²⁶ nejelementárnější způsob vytváření básnického obrazu. Místo aby byl vztah subjektu a okolního světa popsán jednoznačně a zřejmě, paralelismem se dostávají do vztahu děj okolního světa, většinou související s přírodou, a

²⁴ ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub, 1937, s. 300.

²⁵ Tamtéž, s. 61.

²⁶ MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 54.

děj lidského hrdiny. Konfrontace dějů je ovšem jakoby mimovolná, skrytá, v důsledku čehož se mluví o volném či skrytém přirovnání. Oproti přirovnání je také pořadí členů opačné, jako první stojí obraz přírody, a teprve poté obraz lidské duše. Tento poetický prostředek má za cíl především propojit člověka s přírodou.

Bartmiński ve spojení s paralelismem mluví o animismu, víře v jednotu života v kosmu a citění mystické provázanosti člověka s celým světem přírody, který ho obklopuje.²⁷ Doplnuje, že základem paralelismu je hluboce zakořeněné povědomí o stejné povaze určitých věcí – např. spojování ženy se zemí.

3.3.3 *Metonymie a synekdocha*

V lidových písních, a to především těch milostných, není realita téměř nikdy popsána zřetelně a přímo. Jedná se jak o snahu a potřebu poetizovat svět kolem sebe, tak o zastírání erotických či tabuizovaných podtextů. Metonymie se objevuje tam, kde se autor vyhýbá všeobecným pojmům. Místo toho zmiňuje konkrétní detaily, výrazné vlastnosti popisovaného objektu, např. místo výrazu *pivo* použije pouze výraz *hořké*, čímž zdůrazní jeho typickou chuť.

Marčok si dále všímá²⁸ zajímavého jevu, kdy se prostí lidé, kteří byli většinou autory lidových písní, snaží ve svém vyjadřování snížit míru abstraktnosti a všeobecnosti. Proto je často abstraktnější množné číslo nahrazováno konkrétnějším jednotným číslem (např. v písních je zmíněn boj s Turkem, nikoliv s Turky).

3.3.4 Symbolismus

Se snahou popsat realitu kolem sebe poetickým jazykem souvisí i používání symbolů. Bartmiński dává symbolismus do kontextu s paralelismem – ten podle něj může směřovat až k redukci jednoho členu paralely a k postupnému zformování svébytného

²⁷ BARTMIŃSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 47.

²⁸ MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 180.

symbolického kódu. Tento kód je srozumitelný pouze na pozadí širší kulturní tradice.²⁹ Symbolika se tak může lišit nejen v rámci kulturních rozdílů, ale také krajových, a někdy je její motivace už tak zastřená, že není pro dnešního recipienta už vůbec zřejmá.

3.3.5 Další figury

Dalšími často používanými stylistickými prostředky jsou exklamace (*Ach má milá ženo!*), časté i opakované oslovování bez očekávání odpovědi (*šenkýřko, šenkýřko, nalej nám*), metafora a přirovnání (*pivíčko jako voda*). Používání deminutiv již bylo rozebráno v oddíle 3.2.1.

3.3.6 Kompoziční postupy

Pro celkovou kompozici je podle Marčoka³⁰ mimo jiné důležitý i tzv. enumerativně kompoziční postup. Prvním jeho projevem je **enumerace**, tedy vypočítávání prvků bez systémové spojky, důvodem je především dodržení rytmu (*vína, piva, páleného*). Jako další udává **třístupňovou gradaci**, která je vlastně dějovou enumerací. Ta napomáhá navození atmosféry napětí, uplatňovaného znovu hlavně v baladách. Děj se opakuje třikrát z důvodu přidání magického čísla tři. V následující ukázce je hlavním důvodem použití třístupňové gradace především zdůraznění:

*Napí se, synu marnotratný!
nejsou ti peníze tak nic platny.*

*Co je ti platna mladá žena,
když celej tejden nejseš doma?*

*Co jsou ti platny hezky koně,
když celej tejden nedbáš o ně?*

*Co je ti platnej hezkej statek,
když pořád hejříš, jde na zmatek?³¹
[...]*

²⁹ BARTMIŇSKI, Jerzy: Lidový umělecký styl. In *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 47.

³⁰ MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 79.

³¹ ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub, 1937, s. 296.

4 *Pivo v běžném jazyce*³²

V následující kapitole pojednám o výrazu *pivo* z hlediska jeho etymologie, pozice v lexikálním systému a několika prací autorů, kteří se tématem piva v české společnosti odborně zabývali (především Čeňka Zírta). Při analýze jazykového materiálu budu přihlížet především k relevantním příkladům, které povedou k určení konotací, se kterými se zkoumaný výraz pojí. Cílem této kapitoly je zrekonstruovat kognitivní definici *piva* v běžném jazyce.

4.1 Etymologie výrazu *pivo*

Podle Českého etymologického slovníku³³ je výraz *pivo* odvozen od slovesa **piti* (dnes *pít*) a je všeslovanský, tedy vyskytoval se napříč všemi slovanskými jazyky. Původně označoval něco „sloužícího k pití“, a to s pomocí sufixu *-ivo*, stejně jako je tomu např. u slov *krmivo* či *topivo* (něco sloužící ke krmení a k topení). Časem došlo k zúžení významu, jak ho známe dnes.

4.2 Historie piva

Historie piva sahá do hluboké minulosti, pilo se už ve starém Babylonu, Egyptě i Číně na konci roku 2800 př. n. l. K jeho výrobě se používalo mnoho různých surovin, první zmínky o přidávání chmele pocházejí až z 9. století. Konzumace piva se uchytila především v evropských oblastech, které nebyly příznivé pro pěstování vinné révy. První zmínky o vaření piva v Čechách sahají do přelomu 10. a 11. století.³⁴

Jak vyplývá z etymologie, název *pivo* pro tento nápoj se ustaloval postupně. Jungmann ve svém slovníku česko-německém³⁵ (který vycházel v letech 1835–1839) uvádí

³² V této kapitole čerpám z následujících slovníků a sbírek: SSJČ, SJČ, PSJČ, JgS, SČFI 2, SČFI 4, Ottův slovník naučný, Slovník nespisovné češtiny, Český slovník věcný a synonymický 2, Mudrosloví národa slovanského ve příslovích a Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku.

³³ REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. 2., nezměn. vyd. Voznice: Leda, 2012.

³⁴ BROUČEK, Stanislav: *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska O–Ž*. Ed. R. Jeřábek. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta, 2007, s. 732.

³⁵ Všechny citace z JgS jsou transliterovány do současného pravopisu.

u lexému *pivo* (resp. *piwo* podle staršího pravopisného úzu) dva významy. Na první místo dává ještě původní význam slova „nápoj vesměs“. Druhý výklad „nápoj z obilí a vody“ nejspíš už v té době v jazyce převládá, i vzhledem k výrazně většímu prostoru, který mu Jungmann věnuje. Výklad ještě upřesňuje „*piwo* se teprve jmenuje, když již chmelnička do něho přijde“. Zajímavá je Jungmannova upomínka „Paliči piva aby neříkali ženné víno, ale pivo pálené.“, ze které vyvozují, že v době vzniku slovníku ještě nebyl výraz *pivo* v českém jazyce moc zakotven a jeho význam se stále ještě ustaloval.

4.3 *Pivo* ve výkladových slovnících

4.3.1 *Primární význam*

Pomineme-li u JgS zastaralý význam, uvádí *pivo* jako „nápoj z obilí a vody“. Kromě základního zařazení do kategorie nápojů se zaměřuje pouze na dvě základní složky. Oproti tomu SSJČ i SSČ, uvádějící primární význam téměř totožný, a tedy „pěnivý alkoholický nápoj připravovaný/vařený ze sladu, chmele a vody“, již k definici přidávají další informace. Kromě vody upřesňují další složky, dále přidávají v dřívější definici chybějící informaci o vzhledu – nápoj je pěnivý, a také o faktu, že se jedná o nápoj alkoholický. SSČ navíc udává možnou barvu (světlé, černé³⁶) a ve slovese *vařený* podchycuje způsob přípravy. PSJČ pak ve své definici „slabě alkoholický nápoj připravený ze sladového výtažku a okořeněný chmelem“ přidává informaci o míře alkoholické složky, a naopak ze složení vypouští vodu. V *Ottově slovníku naučném* najdeme definici „kvašený nápoj uměle vyrobený z ječmene a chmele“, což potvrzuje definice předchozí, ale následně ještě dodává: „pivo jest důležitou pochutinou i potravinou; pro člověka tělesně pracujícího s mírou užívané jest bez následků škodlivých“, kde podchycuje důležitost tohoto nápoje pro pracující lid.

4.3.2 *Sekundární význam*

Substantivum *pivo* je konkrétním, tedy označuje konkrétní ve světě existující jev. Kromě svého primárního významu nabývá pouze jednoho dalšího významu, který je podchycen pouze v SSJČ: „míra piva, zpravidla půl litru“. Jedná se o postupně se formující význam, který ostatní slovníky zatím nevymezují jako samostatnou jednotku. SSJČ sekundární význam lexému *pivo* dále rozvíjí konkretizací míry: obvykle se míra udává

³⁶ Může se jednat o druh piva, ale to zde není jednoznačně uvedeno.

pouze výrazem *pivo* či *jedno pivo*, může být ale doplněné o upřesnění míry *velké pivo* označující půl litru, v opozici k výrazu *malé pivo* odkazující na jednu třetinu litru.

4.4 Deriváty, synonyma, antonyma, hyperonyma, hyponyma

Od podstatného jména *pivo* tvoříme v češtině mnoho odvozených slov. Nejčastější jsou deminutivní, slovníky podchycené *pivko*, *pivčo*, *pivečko*, *pivíčko*, *pivenko*, *pivínko* či méně užívané *piviště*. Jako nářeční varianta funguje v jazyce ještě expresivní *pivsko* a *pivčisko*. Nejpočetnější kategorií derivátů je označení pro člověka: člověk, který servíruje (především) pivo se označuje jako *pivonoš* či *pivák*; ten, kdo je milovníkem a náruživým konzumentem piva, je označován výrazem *pivař*, *pivomil* dále méně častými *pivničář*, *pivosrkač* či archaickým *pivodus* nebo *češpivo*; *pivokaz* je pak jediný pejorativní výraz, který slouží jako nadávka, ve významu *budižkničemu*. Všechna tato označení existují pouze ve variantě mužského rodu, jediná výjimka je výraz *pivařka*.

Výraz pro budovu, kde se pivo vaří, je kompozitum *pivovar*, trochu jiný sémantický význam má *pivnice* (či zastarale *pivárna*), která označuje spíše samotný podnik, kde se pivo čepuje. Další substantiva se vztahují především k věcem používaným při vykonávání profesí spojených s pivem, tudíž se jedná spíše o profesionalismy: *pivák* nebo *pivník* je označení pro vůz na rozvážení pivních sudů, *pivoměr* je přístroj používaný při vaření piva.

Z jiných slovních druhů výraz *pivo* mnoho derivátů netvoří, z přídavných jmen pouze *pivní* (nářečně *pivový*, zastarale *pivný*), označující 1. týkající se piva (např. *pivní sud*), 2. získaný při pití piva (např. *pivní břicho*). Jediným tvořeným příslovcem je již běžně téměř nepoužívané *pivně*.

Vedle těchto výrazů najdeme ještě další deriváty v Jungmannově *Slovníku česko-německém*, jedná se především o výrazy archaické nebo dnešními uživateli češtiny již nepoužívané. Jsou to především další výrazy pro konzumenty piva – *pivec*, *pivničník*, *pivochlast*, dále pak výraz *pivník* označující „stolek, na němž nalévají pivo“. Naopak nově vzniklá slova nebo používaná zatím jen určitou skupinou lidí uvádí Slovník nespisovné češtiny. Jedná se o další výrazy pro pivo, tentokrát je ale odlišeno, zda se jedná o lahvové –

*pivák*³⁷, nebo o čepované – *pivson*, *pivčák*, Lexém *pivas* pak označuje buď pivní pupek nebo pivní sýr.

Synonyma lexému *pivo* jsou např. *chmelovina*, *chmel*, *tekutý chléb*, *ochmelená* či *dobrá voda*, *malvaz*. Výraz *pivo* nemá žádné polární (velký x malý) ani komplementární (přítomný x nepřítomný) antonymum. V rámci kontextových antonym, která vytvářejí dvojice slov, která jsou v určitém kontextu vnímána jako protiklady, ačkoliv obecně jsou dvěma z více pojmů téže kategorie, můžeme na základě některých definic a frazémů uvažovat o dvojici *pivo x voda* nebo *pivo x chléb*. Jako hyperonymum výrazu *pivo* uvádějí slovníky *nápoj* či úžeji *alkoholický nápoj*. Jako jeho hyponyma můžeme označit všechny druhy piva, ať už se jedná o slovní spojení (*lahvové pivo*, *sedmistupňové pivo*, *smíchovské pivo*) nebo konkrétní značku (*Kozel*, *Gambrinus*). Obzvláště tyto značky piva, které bývají geograficky spojené s městy či konkrétními pivovary, často nabývají vlastních specifických konotací, většinou pejorativních. Ty, ačkoliv nejsou zachyceny ve slovnících, bývají uživateli češtiny běžně používány (např. značka *Starobrno* bývá nebrněnskými obyvateli označována jako *starobahno* aj.).

4.5 Pivo ve frazeologii a lidových rčeních

Ačkoliv se s výrazem *pivo* nepojí mnoho sekundárních významů, ve frazeologii, a především v lidových rčeních, se *pivo* objevuje v hojné míře. Jeho významy můžeme rozdělit do 4 tematických celků: Konzumace a vliv na člověka, Lidské chování a vlastnosti, Hodnota, Chut' a spojení s jídlem. Velké množství frazémů odkazuje k hospodám nebo k pití alkoholu obecně. Ačkoliv jsou tyto výrazy často mluvčími češtiny spojovány právě s pivem, v rámci své práce se zaměřím na ty, kde je lexém *pivo* (nebo jeho deriváty) explicitně zmíněn, v této podkapitole pak i na ty obsahující lexémy *korbel*³⁸ nebo *chmel*³⁹, které mají s pivem přímou spojitost.

³⁷ Můžeme si všimnout, že výraz *pivák* má hned 3 významy – pro sklenici piva, pro vůz, na kterém se vozí a pro člověka, co pivo roznáší. Tyto významy si nijak nepřekáží, spíše je pravděpodobné, že mluvčí českého jazyka používající tento výraz zná pouze jeden z těchto významů.

³⁸ Dle SSČ „dřevěná baňatá nádoba na pivo“.

³⁹ Dle SSJČ „otáčivá bylina pěstovaná pro šišťice porostlé hořkými žlázkami obsahujícími lupulin, důležitou přísadu při výrobě piva“

4.5.1 *Konzumace a vliv na člověka*

V rámci konzumace piva si frazeologie všímá množství, které strážník vypije. Buď frazém udává určitý počet (*udělal dvě/tři [...] piva* ve významu „tolik vypil sklenic“), nebo hodnotí vypité množství jako moc (*nerad piva pije, ale je jí* ve významu „pije tolik piva, že ho zasytí jako jídlo“) nebo naopak málo (*dusí pivo / očima pivo nevypije* ve významu „pije dlouho jedno pivo“).

Za jeden z hlavních atributů považují výkladové slovníky vliv alkoholu na člověka, a to většinou negativní (*mluví z něj pivo / pivo mu vstoupilo do hlavy / mozek se mu chmelem zahřál* ve významu „je opilý“; *korbel objímá / nahýbá korbeličky*⁴⁰ ve významu „pije hodně piva“; *po pivu se blbne, po vínu zpívá a po kořalce pere*), na zmínku pozitivního vlivu alkoholu narazíme jen poskrovnu (*pivo hřeje, ale nepálí* ve významu „obsahuje dost alkoholu na zahřátí, ale ne tolik aby pánilo v krku“). Kromě opilosti si ovšem všímají i stavu střízlivění/vystřízlivění (*ještě mu korbel z hlavy vyfukuje* ve významu „je stále opilý“; *chmel mu vyšuměl* ve významu „vystřízlivěl“;)

Frazémy zachycují negativní vliv piva i na fyzickou stránku člověka (*mít pivní hlas* ve významu „chraptět“; *mít pivní pupek / pivní mozol* ve významu „mít velké břicho údajně narostlé pitím piva“).

4.5.2 *Lidské chování a vlastnosti*

Pivo je neodmyslitelně spojeno s člověkem, proto je často dáváno do souvislostí s různými lidskými vlastnostmi. Frazémy se vyjadřují jak k fyzické stránce člověka (*malé pivo* ve významu 1. „muž, zřídka žena, nápadně malé postavy, zprav. zavalitější“, 2. označení člověka v minulosti, zprav. dítěte („tos byl ještě malý pivo“); *mladé pivo čep vyráží* ve významu „mladí lidé jsou bujní“), tak k jeho charakteru (*koho chleba jíš a pivo piješ, toho píseň zpívej* ve významu „podříd se tomu, na kom jsi existenciálně závislý“; *pij pivo, jakého sobě navařil / ne sám ten pivo pije, kdo je vaří* ve významu „každý by měl umět čelit svým problémům“; *sahaje vína, rozlěš pivo / žádaje medu, rozlěš pivo* ve významu „pro něco nejistého ztratíš to, co máš nebo co je snadno dosažitelné“; *pivo se pije a řeči se mluví* ve významu „není třeba brát každé slovo příliš vážně“; *dobrá vůle koláče jí, zlá hlavu tepe a řídké pivo pije* ve významu „pochvaly kladného člověka s dobrou vůlí“) či

⁴⁰ Zjevná analogie s frazémem *polykat andělíčky*.

postavení ve společnosti (*muset někomu chodit pro pivo* ve významu „být nezkušený a muset s úctou posluhovat staršímu“).

4.5.3 *Hodnota*

Méně početnou, ale podstatnou kategorií je spojení piva s blahobytem a penězi. Pivo se mohlo vařit pouze tam, kdy bylo dostatek peněz i surovin (*kde se pivo vaří, tam se dobře daří*), zároveň je jeho konzumace ale spojená s přemírou utrácení životních úspor (*pivo hřeje, ale nešatí* ve významu „jsou důležitější věci, za co utrácet peníze“; *řemeslo mu chmelem zarostlo* ve významu „vše propil“; *nech piva, pij vodu, nečiň kapse/hlavě škodu* ve významu „pití vody místo piva ti ušetří peníze/zdraví“). Najdeme zde i sémantický náznak vnímání piva jako platidla (*dát někomu na pivo* ve významu „dát dýško“).

4.5.4 *Chuť a spojení s jídlem*

Okrajově si slovníky všímají chuti piva, která je vyjádřena přirovnáním (*pivo jako malvaz*⁴¹ / *jako křen* ve významu „dobré, silné pivo“). Pití je také neodmyslitelně spojené s jídlem, přesto se pivo v konotaci s jídlem vyskytuje jen v jednom frazému (*na maso pivo, na zelí vodu* ve významu „pivo se má pít k masu, které je lepším jídlem než zelí, ke kterému stačí voda“). Spojení *piva* s jídlem bylo zmíněno již v oddílu 4.5.1., zde ale nabývá jiné sémantické roviny – pivo je přirovnáváno ke chlebu, který je považován za jednu ze základních potravin, je tedy považováno za stejně důležité, jako potřeba jíst (*kde je pivovar, tam netřeba pekaře / pivo je tekutý chléb*).

4.6 **Kulturní obraz piva v české literatuře**

Jakub Šofar píše v úvodu Zíbrtovy knihy o pivu, že „pivo je krev našeho lidu, půllitr je posvátný pohár, naražení sudu začátek mše.“⁴² Tato slova vystihují vnímání piva naší českou společností. Podíváme-li se do literatury, napříč věky najdeme pravidelné zmínky o vaření a pití piva na českém území, stejně jako všelijaké zvyky, obyčeje a dokonce zařikávání s tím spojené. Největší podíl na této literatuře má Čeněk Zíbrt, který o pivu nejen psal, ale také se věnoval sběratelské činnosti strašících textů. V rámci této práce zběžně nastíním, jak kulturní obraz piva v české společnosti asi vypadal.

⁴¹ *Malvaz* bylo původně označení pro silné sladké víno, nyní funguje i jako synonymum *piva*.

⁴² ZÍBRT, Čeněk: *Pivo v písních lidových a znárodnělých*. Praha: Dauphin, 2013, s. 5.

Záznamy o pivu v české literatuře sahají až do 14. století, kdy staročeský slovníkář zaznamenal ve slovníku Bohemáři několik sladovnických výrazů (např. *pivo*, *chmel*, *slad*, *břečka*, *čbán*). Aby se slovníkář rozhodl tato slovníková hesla zpracovat, musely být v té době již v běžném užívání. Je ovšem s podivem, že vzhledem k vlivům jiných jazyků na češtinu (především němčiny) jsou tyto výrazy ryze domácí, české. Z toho Zíbrt usuzuje, „že i výroba a způsob vaření piva byly domácí, nikoliv podle vzoru cizího, jak by tomu svědčily názvy zněmčilé.“⁴³

Zůstaneme-li u starší české literatury, najdeme zde např. zmínky, kterými kouzly a zařikáními zlepšit proces vaření piva, že z mnoha druhů piv (naoř. bílé z pšenice, černé z ječmene) nejoblíbenější pivo v Čechách bylo to vařené v březnu (tzv. *březňák* či *marec*), nebo i celkové pojednání o oblíbenosti piva u zdejších obyvatel. Za krátké pozastavení stojí výrok papeže Pia II (1. pol. 15. stol.): „Obyvatelé Čech místo vína pijí pivo, kteréž z pšenice aneb z ječmene se vaří“.⁴⁴ V této době tedy pivo ještě nebylo tolik rozšířené mimo české země (jsou záznamy o hojném vaření dobrého piva i na Moravě), tudíž bylo cizinci vnímáno za raritu.

Vaření piva se tedy časem v českých zemích stalo nejen tradicí, ale i privilegiem a jablkem sváru. Mnoho záznamů obsahuje stížnosti mistrů jiných řemesel, že jim učedníci přebíhají k šenkýřství, kde velmi bohatli, a to často i na úkor sládků. Nejspíš jim k tomu dopomáhal i fakt, že nebylo neobvyklé, aby pivo nastavovali vodou. Spory se vedly o prodej piva, mezi stavem městským a rytířským. Města obviňovala rytíře, že jejich selští poddaní vaří pivo v okolí města, a vytahovala staré glejty, zaručující jim „právo mílové“, tedy měli od města nesměl nikdo jiný pivo vařit ani prodávat.⁴⁵

I pití piva mělo u nás spoustu tradic a zvyků. Pravidelní štamgasti byli označováni za „bratry z mokré čtvrti“, jež se honosili tím že „jakživi nevidají slunce východu ani západu“⁴⁶, tedy že sedí celou noc v hospodě. Pití piva bylo vnímáno už tehdy jako tradice i jako výsada. v zápisu z roku 1642 stojí odpověď na otázku, proč Češi tolik pijí: „Popíjeli prý blahé paměti předkové, zavdával si chmeloviny praděd, jeho příkladem horlivě se řídil děd – pili staří, pijí lidé nynější a budou pít, až nynější pijáci v hrobě budou pochováni,

⁴³ ZÍBRT, Čeněk: *Z historie piva*. Ed. K. Pilíková. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 18.

⁴⁴ Tamtéž, 2013, s. 20.

⁴⁵ Tamtéž, s. 44.

⁴⁶ Tamtéž, 2013, s. 59.

jejich děti a tak dále.“⁴⁷ V rámci popíjení mezi sebou pořádaly i různé hry, Zíbrt zmiňuje např. Pijanský závod, kdy se pijáci předhánějí, kdo víc vypije, často se pak domluví na jednoho člověka, kterému se pak za jeho opilství smějí. Stav opilosti byl tehdy vnímán jako něco veselého, dokonce žádaného, střízlivé lidi mezi sebou nestrpěli. Často vedlo pití i ke rvačkám, to pak hostinský vždy našel nějaký způsob, jak si s opilcem poradit, např. ho strčil do pytle, ráno poslal pro rychtáře, kterému řekl, že chytil divoké zvíře. Takto se na opilcův účet bavila celá dědina. Poslední tradicí, kterou zde zmíním, je malování korbelů. Každý pijan měl vlastní korbel, který si pomaloval či na něj napsal nějaké pijácké moudro nebo úryvek z písně. Jako příklad uvedu jedno z nejoblíbenějších mouder:

„Lepší za živa kapka,
nežli po smrti celá várka.
Vivat!“⁴⁸

V 19. století se setkáváme s hospodskými motivy poměrně často v krásné literatuře (např. Tyl, Máchá, Rubeš). Největší množství těchto motivů se pak vyskytuje v dílech romantické májovské generace v čele s Nerudou. Tito autoři se pravidelně scházeli v hospodách, debatovali o světě, mnozí zde i psali. Takto si „hospodská“ kultura našla další cestu své propagace. Dalším důkazem, že pivo bylo v Čechách 19. století stejně oblíbeným nápojem jako v dobách předchozích i následujících, je sbírka veršů oslavující pivo *Knihá veršů o pivě čili Piviáda*. Samo za sebe mluví už jen věnování: „*Tisícům a milionům, / z chudé chýšky až ke trónům, / kteří pivo milují, / Piviádu věnuji.*“⁴⁹

Podívejme se ještě krátce na vnímání piva v historii nedávné. Vladimír Macura ve svém příspěvku⁵⁰ uvádí zhodnocení soudobého českého života Vítězslavem Hálkem: „Na hostince svezly se všechny praménky u nás, a kdo nechodí do hostince, ten u nás již ani neexistuje. [...] A tak jest hostinec jedině naše pojídlo.“ Zvláště v dobách útluaku českého obyvatelstva byla hospoda téměř jediným prostorem pro komunikaci v češtině. Pivo se stalo symbolem „slovanského nápoje“ a ještě více se propojilo s celkovou kulturou země, probíraly se u něj důležitá politická rozhodnutí (zvláště v 60. letech 20. stol.), umožňovalo

⁴⁷ ZÍBRT, Čeněk: *Z historie piva*. Ed. K. Pilíková. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 36.

⁴⁸ Tamtéž, s. 75.

⁴⁹ VASILJEVOVÁ, Zdeňka: „Pividáda“ jako dobová výpověď o pití piva v Čechách. In *Hospody a pivo v české společnosti*. Ed. V. Novotný. Praha: Academia, 1997, s. 71.

⁵⁰ MACURA, Vladimír: Hospoda v české vlastenecké kultuře. In *Hospody a pivo v české společnosti*. Ed. V. Novotný. Praha: Academia, 1997, s. 28.

setkání českých intelektuálů s „prostými Čechy“. Macura dále dodává, že je s podivem, že „postoj k hospodě a k pivu zůstává současně nejednoznačný. Hovoří se o nich na jedné straně s nadšením, byť i žertovným, na straně druhé tu zůstává vědomí, jak je tento prostor „přízemní“, prozrazující mimovolně malost a nerozvinutost české společnosti, pokud „jinou veřejnost“ prakticky nemá.

V dnešní době je pivní kultura znovu na vzestupu, pokud má vůbec ještě kam stoupat. Jisté je, že má za sebou pevné základy dlouholeté tradice, které se jistě jen tak pod něčím neotřesou.

4.7 Konotace *piva* v běžném jazyce

Na základě analýzy výskytu lexému *pivo* ve výkladových slovnících, jeho derivátech, ve frazeologii a lidových rčeních bylo určeno sedm konotačních center, která jsou zachycena v následující tabulce:

Konotační centra:	Nalezeno v:	Příklady:
obsahuje alkohol, má omamné účinky	<ul style="list-style-type: none"> • primární význam • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • „pěnivý alkoholický nápoj“ • <i>mluví z něj pivo</i>
obsahuje chmel	<ul style="list-style-type: none"> • primární význam • synonyma • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • „nápoj vařený ze sladu, chmele a vody“ • <i>chmelovina</i> • <i>mozek se mu chmelem zahřál</i>
je konzumováno ve větším množství	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie • literatura 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>nahýbá korbělíčky</i> • „Pijanský závod, kdy se pijáci předhánějí, kdo víc vypije“
má danou míru	<ul style="list-style-type: none"> • sekundární význam • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • malé / velké pivo • <i>udělal dvě piva</i>
součást kultury, tradice	<ul style="list-style-type: none"> • literatura 	<ul style="list-style-type: none"> • „záznamy o pivu v české literatuře sahají až do 14. století“

není potřebné k životu	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>nech piva, pij vodu, nečiň kapse škodu</i> • <i>pivo hřeje, ale nešatí</i>
neprospívá zdraví	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>nech piva, pij vodu, nečiň hlavě škodu</i> • <i>mít pivní pupek</i>
základní potravina, jistota	<ul style="list-style-type: none"> • primární význam • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • „pivo jest důležitou pochutinou i potravinou“ • <i>pivo je tekutý chléb</i> • <i>sahaje vína, rozléš pivo</i>

4.8 Kognitivní definice *piva* v běžném jazyce

Pivo je tekutý **alkoholický** nápoj, jehož hlavními složkami jsou slad, **chmel** a voda. Na člověka má **omamné účinky**, které vedou k **dobré náladě**, hřejivým pocitům ale i agresivnímu chování. Je konzumováno ve **velkém množství**, následkem čehož jsou **negativní účinky**, jak po stránce fyzické, kdy **neprospívá zdraví** ani vzhledu člověka, tak **finanční**. Z působení piva se **dlouho střízliví**.

Je vařeno v **pivovaru** a konzumováno v **hospodě**. Lidmi je velmi **oblíbené**, což se odráží v jeho velkém množství deminutiv, jeho popíjení je **společenským zvykem** a **tradicí**. Pivo je díky své dlouholeté tradici **jistota** a něco, co trvá věčně. Spolu s **chlebem** tvoří dvojici **základních potravin**. Kde se vyskytuje, tam se lidé **mají dobře**, ale není potřebné k životu.

Kromě samotného nápoje označuje jeho **půllitrovou míru**, která je pro čepování piva výchozí. S adjektivem *malé* tvoří spojení **malé pivo**, které označuje **třetinovou míru** nebo **malého zavalitého / mladého člověka**.

5 Pivo v české lidové písni

*Matka v zemi odpočívá,
tatík do nebe se dívá,
syn po světě lidi bláznívá.
(chmel)⁵¹*

V této stěžejní kapitole budu zkoumat, do jakých kontextů vstupuje lexém *pivo* v lidových písniích, konkrétně v Erbenově sbírce *Prostonárodní české písniě a říkadla*. Tyto kontexty rozdělím nejprve do tematických celků, poté určím konotační centra a nakonec na základě získaných dat, stejně jako v kapitole předešlé, zrekonstruuji kognitivní definici *piva*, tentokrát v české lidové písni. Nutno zmínit, že tematické celky se budou prolínat, jelikož *pivo* může v jednom kontextu nabývat více významů a poskytovat tak možnost vícero interpretací. Také budu ve většině případů pracovat pouze s úryvky písni, jelikož se písniě často velmi rychle tematicky mění a zbytek tak pro mou analýzu není relevantní.

Ačkoliv není mým cílem sledovat přesná čísla, přesto se krátce zmíním o počtu výskytu lexému *pivo* napříč sbírkou. Jako jeden výskyt počítám jednu píseň včetně jejích variant, nezávisle na tom, kolikrát se zde lexém opakuje. Konkrétní čísla jsou uvedena v tabulce v příloze. Můžeme si všimnout, že častěji se *pivo* vyskytuje v oddílech s tématy lidových oslav (dožínky, posvícení, svatba) nebo v souvislosti s muzikou (Písniě věku mládeneckého a panenského – Hudba a tanec). Jak se dá očekávat, nejčastěji se o pivu mluví v písniích společenských, konkrétně pijáckých. Zde je zapsáno 78 písni, z toho 30 zmiňuje pivo. U velkého množství písni ostatních se dá z kontextu určit, že se zde také mluví o pivu, ale v podtextu, např. ve spojitosti se sklenicí, těmito kontexty se ale vzhledem k rozsahu práce zabývat nebudu.

Co se týče výskytu konkrétních variant slova, základní lexém *pivo* se vyskytuje nejčastěji, v absolutním počtu to je 95 výskytů⁵². Dále najdeme jeho varianty *pivíčko* (22) a *pivečko* (2). Používání deminutiv zde potvrzuje jednu ze základních tendencí folkloru.

⁵¹ ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písniě a říkadla*. Praha: Evropský literární klub, 1937, s. 24 (dále citováno pouze jako *Prostonárodní české písniě a říkadla*).

⁵² Nepočítám výskytu lexému v nadpisech písni.

5.1 Vlastnosti piva – chuť, barva, kvalita

Jak už bylo nastíněno v hádance v úvodu této kapitoly, lidé si velmi dobře uvědomovali, co dává pivu jeho typickou chuť. Proto chmel hojně opěvovali i v lidových písniích. V následujícím úryvku písně lidé děkují za chmel Bohu:

*Stojí tyčka vprostřed dvoře –
chvála tobě, velký Bože,
Bože na nebesích!⁵³
na tej tyčce chmelí roste;
až to chmelí otrháme,
piva z něho navaříme.⁵⁴
[...]*

Ačkoliv běžný jazyka vůbec nezaznamenává chuť piva, lidové písně ji vnímají velmi výrazně:

*[...]
Když jsem ho viděla,
hořké pivo píti,
neměla jsem sama
na trávu choditi!⁵⁵*

Jak zde vidíme, typické pivo je hořké. Tato samotná vlastnost piva bývá explicitně zmiňována v případech, kdy symbolizuje celkovou atmosféru probíhajícího děje, jako je tomu v právě zmíněné písni. Dívka si dělá výčitky, vrací se do minulosti, která je pro ni neveselá, hořká. Poněkud jiného významu nabývá hořká chuť v písni následující:

*[...]
Pakli nám co umenšíte,
a některý zlatý dáte:
dejte jenom s ochotností;
my pak s veselostí
od vás to za vděk přijmeme,
na plášť si vína koupíme,
páleným ho zpremujeme,
hořkým podšijeme.
Zdávna jsme toho žádali,
bychom se s vámi shledali;*

⁵³ Opětuje se po každém řádku.

⁵⁴ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 61

⁵⁵ Tamtéž, s. 140.

*pospolu jsouc sjednoceni
držme posvícení!
Pobudem veseli spolu,
připijem jeden druhému:
vína, piva, páleného
Za zdraví jeden druhého.⁵⁶
[...]*

V úryvku sladovnické koledy⁵⁷ se pivo nejprve zmiňuje metonymicky svou hořkou chutí – výrazem „hořké“, tedy substantivizovaným adjektivem. Teprve později je zmíněno explicitně, že se jedná o pivo, z čehož můžeme vyvodit, že je natolik předpokládána znalost chuti tohoto nápoje, že může být nejprve popsáno opisně, a přesto posluchač pochopí význam sdělení.

V této koledě můžeme vidět i další druhy alkoholu, které jsou nicméně oproti pivu v obou případech, kdy se jejich výčet opakuje, zmíněny stejným výrazem. Dohromady tvoří trojici, což je číslo, které je pro lidové písně typické.

Kromě zvýrazněné chuti je v této písni zajímavá metafora, kdy lyrická mluvčí líčí, jak si ze tří druhů alkoholu vyrobí plášť. Víno tvoří povrch – dodává především barvu, pálené, tedy pálenka, slouží jako premování – vypije se jí méně než ostatních zmíněných nápojů, ale má sílu, a pivo je určeno k podšití – tvoří jakýsi základ, jistotu. K tomu více v podkapitole 5.5.

Často je pivo vymezováno vzhledem k vodě. Ta je vnímána jako opozitum piva, jako něco obyčejného, ale čistého, oproti pivu, které je symbolem „něčeho lepšího“, často ale také zhýralosti, díky obsahu alkoholu a časté nestřídmé konzumaci. „Pijácké písně“ je asi jediný tematický celek lidových písní, kde je vodou opovrhováno, místo aby byla oslavována, v jiných kontextech bývá spíše symbolem života, než něčeho špatného, jako je tomu v následující písni: voda je vzhledem k pivu něco, co ho kazí – ředění piva prováděli šenkýři za účelem podvodu a vlastního obohacení na úkor kvality prodáváného nápoje. Právě tato praktika je zachycena v následující písni:

*Letěla husička,
letěla z vysoka,
nemohla přeletět,*

⁵⁶ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 46.

⁵⁷ Více o této písni v posledním odstavci kapitoly 3.2.2.

padla do potoka.

*Padla do potoka,
vodičku vypila:
aby jí šenkýři
nelili do piva.*

*Nelili do piva,
raděj do kořalky:
že se v ní mývají
ty zdejší panenky.⁵⁸*

Lyrický mluvčí navrhuje, aby se voda lila místo piva do kořalky, což naznačuje, že si strávníci vážili více kvalitního piva než tvrdého alkoholu. Mimo jiné se v této písni objevuje ještě nezmíněný druh opakování – poslední verš sloky a první verš sloky následující jsou vždy totožné, kvůli kladení důrazu na opakované části.

V lidových písních se někdy stává, že si podobné kontexty navzájem rozporují. V následující písni je pivo přirovnáno k vodě, což by vzhledem k jejich vnímané protikladnosti mělo znamenat, že je slabé, špatné, nicméně díky použití deminutiv ve verších tomuto přirovnání předcházejících má celá sloka pozitivní význam:

*Protivínský zámek,
pod ním pivovárek,
vaří tam pivíčko
jako voda.⁵⁹
[...]*

V lidových písních najdeme občas pro dnešního člověka velmi překvapivé konotace. V případě piva to je například jeho teplota: většinou se pije vychlazené, nicméně zde vidíme pozitivní ohlas na teplé pivo, dokonce je zde teplé pivo jako pocta pro důležitou osobu (jedná se o píseň – bajku):

*[...]
Přijda do hospody,
tu před ním v ty doby
slavný mezek a s srncem
od stolu vyvstali,
poctu mu podali,
teplé pivo s hrncem.⁶⁰*

⁵⁸ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 218.

⁵⁹ Tamtéž, s. 189.

[...]

Další překvapivou vlastností, kterou pivu lidová píseň připisuje, je červená barva:

[...]

*Třebas já byl otrhánek,
jen když já mám piva žbánek:
pivo, pivo červený,
to je můj potěšení!*⁶¹

Pivo má reálně barvu na spektru mezi světle žlutou a tmavě hnědou, proč je tedy spojováno s červenou? Pravděpodobnou odpověď podává Vaňková⁶² v Kapitole o barvách: „Je-li prototypem nebarevnosti a bezbarvosti šedá, stojí jako prototyp v centru barevnosti barva červená. Červená se chápe jako ‚barva barev‘, barva par excellence.“ Z etymologického hlediska mají dokonce spojitost lexémy *červený* a *krásný*⁶³. Jejich významy se proto někdy prolínaly – co je červené, to je krásné. Vidíme-li tedy pivo v kontextu s červenou barvou, jedná se pravděpodobně o lyrické vyjádření jeho krásné barvy obecně, bez ohledu na konkrétní odstín.

5.1.1 *Alkohol*

Pivo má na lidský organismus omamné účinky a ani ten nejtřetější pijan nevydrží věčně. Proto není s podivem, že lidové písni zaznamenávají tento vliv alkoholu:

[...]

*Pivo svůj obyčej mívá,
že z moudrých nemoudrých,
z nemoudrých že moudrých,
že z moudrých bláznů nadělá.*

*Dva ho vedou za ramena,
aby ne-, aby ne-
aby ne-, aby ne-
aby nekop do kamena.*⁶⁴
[...]

⁶⁰ Prostonárodní české písni a říkadla, s. 281.

⁶¹ Tamtéž, s. 291.

⁶² VAŇKOVÁ, Irena a kol: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 201.

⁶³ Kořen *kras-* u Slovanů znamenal krásu, červeň i barvu obecně.

⁶⁴ Prostonárodní české písni a říkadla, s. 300.

Na této písni si můžeme všimnout, jak se lidová poetika přizpůsobuje ději písně – prostřední dva verše druhé sloky ukázky jako by zachycovaly opilecké škytání. Podobnou cestu z hospody líčí následující píseň, tentokrát z pohledu pijáka, který explicitně přiznává svůj opilý stav, dokonce to vypadá, že jeho návštěva hospody byla právě za účelem se opít:

*Až já půjdu z krčmy,
moje ženo, mlč mi!
až já půjdu opilej,
ty mne, ženo, podpírej.⁶⁵
[...]*

5.2 Pivo jako součást společenských událostí

Pivo jakožto společensky uznávaný nápoj se stalo součástí naší kultury i díky tomu, že se jeho konzumace stala neodlučitelnou součástí lidových zvyků. Jedním z velkých a hojně oslavovaných zvyků byla svatba, na které bezpochyby nesmělo chybět dobré pití:

*Poslechněte lidi málo,
co se je před lety dálo,
kterak jedna svatba byla,
moc diváků přivábila.
[...]
Piva, vína bylo dosti,
každý pil po své libosti;
a když po obědě bylo,
všecko se to k tanci mělo.⁶⁶
[...]*

Jak už bylo zmíněno v dřívějších kapitolách, pivo je považováno především za nápoj pracujícího lidu. Není proto divu, že je spojeno s dožínkami – událostí po skončení práce na poli, kdy si lidé mohou po tvrdé práci dopřát i něco lepšího, než vodu, kterou jedinou měli na poli k dispozici:

*To jsou dobry, zlaty časy,
ty zlaty obžínky:
máme pivo, máme maso,
k tomu kousek hnětinky.⁶⁷*

⁶⁵ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 301.

⁶⁶ Tamtéž, s. 279.

⁶⁷ Tamtéž, s. 77.

Další událostí, v rámci které se hodně pilo především pivo, je posvícení. Původně se jednalo o církevní svátek při příležitosti připomenutí si den vysvěcení kostela v dané vesnici/městě, později se přesouval na dny svátků svatých, kterým byly kostely zasvěceny a stávaly se více světskými – v rámci slavnosti se hodovalo, především koláče a pivo. Následující píseň zachycuje smutnou apostrofu posvícení, které se nemůže řádně konat, není-li dostatek pohoštění:

*Nebývej, nebyvej,
posvíceníčko:
nemáme koláče,
ani pivíčko!*⁶⁸

Jelikož dříve bylo pivo jen v podobě nápoje čepovaného, jeho konzumace byla omezená na pivnice a hospody. V hospodách nebylo k veselí potřeba konkrétní události, aby se lidé bavili, stačil třeba jen příchod potulných muzikantů. Mnoho pijáckých lidových písní nemá žádný děj, jsou oslavou života, piva, hudby a zpěvu:

*Alou vivat!
budem zpívat:
dokud je pivíčko v sudě,
šenkýřka nalejvat bude.*

*Alou vivat!
budeme zpívat:
když se tak pivíčko pění,
písnička daleko není.*⁶⁹

5.2.1 *Pivo jako symbol pospolitosti a přátelství*

Ve volné návaznosti na předchozí části uvádím oddíl o „pivním přátelství“. Jedná se o takové přátelství, které je velmi pevné, vzniká díky dobré náladě při pití piva a většinou trvá jeden večer. Takovým typickým příkladem je následující píseň:

*My jsme bratři dva,
kamarád a já:
žádnýho se nebojíme,
kamarád a já!*

⁶⁸ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 81.

⁶⁹ Tamtéž, s. 290.

*My jsme bratři dvá,
kamarád a já:
až svý pivo vypijeme,
z hospody to vyženeme,
kamarád a já!⁷⁰*

Takovýchto písni vyjadřující kamarádství a bratrskost v kontextu pití alkoholu je mnoho. Nemusí se ale jednat pouze o vztah kamarádský. V další ukázce vystupuje otec, který předává zvyk pití piva na další generaci, pravděpodobně se jedná o jakési „zasvěcení“ syna do mužské hospodské zábavy:

*Pí, synáčku, pomaličku,
pí, synáčku, pomalu:
máš maličkou stodoličku,
máš maličkou stodolu!*

*Pivo sem, pivo tam!
muzikanti hrejte;
však já vám zaplatím,
nic se nestarejte!⁷¹*

5.2.2 *Lidé v blízkosti piva*

Pivo je nápoj uměle vyráběný lidmi, z principu tedy v okolí piva musí lidé fungovat v určitých rolích. Některé z nich bývají hojně zapsány v písniích, to většinou s nádechem vděčnosti ze stran konzumentů, že díky těmto lidem mohou pivo pít. Roli konzumentů vynechávám, ta se objevuje napříč všemi písniemi.

Jako první přichází do styku s pivem sládek. Většinou je vlastníkem pivovaru a jeho role je pivo uvařit. Lidé si jsou jeho působení vědomi a vždy je v písniích zmiňován pouze s pozitivním ohlasem:

*V tom Klášteře,
je tam pivovárek,
v tom Klášteře
je tam pivovar;
je tam sládek hodný,
vaří pivo dobrý:
já bych je sám
všecko vybubal!⁷²*

⁷⁰ Prostonárodní české písni a říkadla, s. 292.

⁷¹ Tamtéž, s. 292.

⁷² Tamtéž, s. 295.

V hospodě pak přichází na řadu šenkýř. Je vlastníkem hospody, jeho úkolem je pivo dovézt, správně skladovat a následně prodávat lidem. V následující písni je tato cesta piva zachycena. V této i v písni předchozí je krásně popsána vesnická pospolitost. Pijáci nejen že jsou lidem, kteří jim pivo zajišťují, vděční, ale také přesně vědí, z kterého pivovaru jejich pivo pochází a kterému konkrétnímu člověku za něj mají být vděční:

*Pivíčko je naše,
šenkýřův je džbánek:
kdo nám ho navařil?
ten Chuděnskej sládek.⁷³*

Oproti sládkovi, který se v písních vyskytuje výhradě v mužském zastoupení, je šenkýř často nahrazován šenkýřkou. Zatím co šenkýř je vnímán jako autorita, šenkýřka má blíže k lidem, jejím hlavním úkolem je čepovat, roznášet a nalévat pivo. V pijáckých lidových písních je to osoba vážená, pijáci ji často oslovují a nadbíhají, ona se však započatého dialogu neúčastní, pouze plní svou práci:

*Nalévej, nalévej,
šenkýřečko krásná!
když už je hnedlínko
má sklenička prázdná.*

*Nalévej, nečekej,
krásná šenkýřečko!
když už je hnedlínko
vypito pivečko.⁷⁴*

V této písni si můžeme povšimnout velkého množství deminutiv, značící dobrý rozmar lyrického mluvčího. Kromě šenkýřky často v písních nacházíme i postavu „servírky“, pro kterou však slovní zásoba lidových písní výraz nemá. Je jí výhradně mladá dívka, která je často označována vlastním jménem:

*Nedaleko Kolína
stojí hospoda nová,
stojí hospoda nová
z kamene vystavěná.*

*Jedou tam tři pánové,
tři krásní rytířové:*

⁷³ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 290.

⁷⁴ Tamtéž, s. 292.

*„Hej, šenkýřko, toč pivo!
skoč, šenkýřko, dej víno!“*

*Kačenka pivo nese,
až se jí hlavinka třese,
to od dobrých korálů,
od stříbrných tolarů.*

*„Je, šenkýřko, dcera tvá?
čili tvoje přátelská?“
„Ani není dcera má,
ani žádná přátelská.“⁷⁵
[...]*

5.3 Pivo v rámci mužského a ženského stereotypu

Málokde jsou tak výrazné rozdíly mezi stereotypní úlohou muže a ženy, jako právě v písních spojených s pitím a hospodou. Pití piva je vnímáno jako především mužská záležitost:

*[...]
Za kamny v koutku,
na zeleném proutku.
Proutek se otočí,
korbel piva natočí:
Píte, píte páni!
a já budu s vámi.⁷⁶*

Ve většině písní vybraných jako ukázky je konzumentem piva muž, nebo blíže genderově neurčená skupina lidí – např. ženci či chasa. V těchto kontextech se pivo většinou pije v rámci nějaké příležitosti, která stojí tematicky nad motivem piva, nebo je naopak oslavováno samotné pivo. Pokud se ale vyskytuje v kontextu s pivem dvojice žena – muž, nabývá většinou pivo nových významů.

Velmi častým motivem je vztah manžel – manželka. V rámci tohoto vztahu jsou v písních přítomny dva pohledy na pivo – z pohledu ženy negativní, z pohledu muže pozitivní. Zatímco muž pije pivo v hospodě, žena mu různě vyčítá nebo dokonce spílá a chce po něm, aby už šel domů. Buď aby se jí více věnoval, nebo aby nepropil všechny peníze. Pro celkové vnímání písně je velmi důležité, zda je lyrickým mluvčím žena, muž či

⁷⁵ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 396.

⁷⁶ Tamtéž, s. 60.

vypravěč. V následující písni je rozpor mezi mužem a ženou zachycen nestranným vypravěčem, pivo je zde tedy vnímáno z obou pohledů:

*Šel Jukel na pivo,
na dobré pivíčko;
šla žena pro Jukla:
„Pojď domů brzíčko!“*

*Jukel nechce domů jít,
že se mu chce ještě pít;
že půjde na pivo,
na dobré pivíčko.*

*Poslala pro psíka,
aby pes Jukla kous:
pes nechce Jukla kousat,*

*Jukel nechce domů jít,
že se mu chce ještě pít;
že půjde na pivo,
na dobré pivíčko.*

*Poslala pro kej,
aby kej psa mlátil:
kej nechce psa mlátit,
pes nechce Jukla kousat,
Jukel nechce domů jít atd.⁷⁷
[...]*

Tak, jak je stavěná druhá sloka, pokračuje píseň dál až do počtu deseti slok. Zvířata, lidi a nakonec i živly, které žena na Jukla posílá, se na sebe postupně nabalují, až nakonec v poslední sloce Jukla přesvědčí, aby šel domů. Přesto, že na konci Jukel prohlásí, že se mu nechce pít, stále pro něj pivo zůstane „dobré“ a pohled na něj nezmění. Zmíněný prvek „nabalování“ se v lidových písních objevuje především v písních žertovných, kdy zpěvák zpívá vždy úvod sloky a na předvídatelnou část se přidávají i posluchači.

Lexém *pivo* se zde nachází v refrénu, který tvoří samostatnou sloku prolínající celou píseň. Klade se tak na něj důraz, stává se centrem písně.

Jiný pohled na stereotyp muže a ženy přináší další píseň, tentokrát z pohledu muže. Zde se v opozici piva objevuje nový objekt – káva:

⁷⁷ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 308.

*Jen kdyby ženy
neškaredily,
když na pivo jdem,
se nevadily,
tak by žádné hádky,
křiky, nepořádky
nikdy nebyly.*

*Co se vždy bývalo
a co se vždy patří,
toho držeme se
rozmilí bratři:
ženám kávy šálek,
mužům piva džbánek,
tak se to patří!⁷⁸*

Pijácké písně z pohledu ženy se nevyskytují. Pokud je tento pohled v písni zaznamenán, je buď převyprávěn z úst muže nebo je ženě věnována jedna sloka přímé řeči. V následující písni se žena znovu snaží odtrhnout muže od piva a vyčítá mu, že všechno propije:

*[...]
Ženuška příběhne:
„Muži pojď domů!“
Šenkýř jí uvítá,
vede jí k stolu:
„pije jen máz
pan manžel váš!“*

*Žena počne zpívat
píseň bez noty:
„Propiješ naposled
kabát, kalhoty!
prach nic nedbáš,
jenom zpíváš.⁷⁹
[...]*

V mladším vztahu dívka – mládenec, kdy pár ještě není v manželském svazku, se objevuje v negativním kontextu piva místo spílání spíše vyčítání. Dívka očekává od chlapce více pozornosti, které se jí kvůli pití nedostává:

⁷⁸ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 298.

⁷⁹ Tamtéž, s. 299.

*Jak pak se, má milá,
jak pak se máš?
„Ach, mám se – když ty nic
o mě nedbáš.*

*Do hospody přideš,
pivo piješ:
a na mě ubohou
nezpomeneš!⁸⁰
[...]*

Pivo, které vstupuje mezi ženu a muže, je ovšem nezřídka vnímáno i pozitivně, ačkoliv toto pozitivní vnímání bývá téměř výlučně u mladých párů. V tomto případě se jedná o mladý pár, který pojímá společné pití piva jako součást namlouvání:

*[...]
Kam půjdeme na večír,
má milá?
„Do naší hospody,
ty a já.“
Nepovídej na mě,
má milá!*

*Co tam budeme dělat,
má milá?
„Žejdlík piva pít,
ty a já.“
Nepovídej na mně,
má milá!⁸¹
[...]*

Tato píseň má celkově 8 slok, všechny podle stejné struktury – vidíme zde ukázkový případ opakování, které zajišťuje především soudržnost textu, zpomaluje rychlost výpovědi a také má funkci gradace – první sloka začíná otázkou, kam se půjde pár projít, v předposlední je již otázka, kam půjde spát. Také si můžeme všimnout zajímavé odchylky: přímo ve vypsané sloce je ve čtvrtém verši *mně* místo *mě*, které se vyskytuje ve všech ostatních slokách. Jelikož jde o stejný kontext, jde zjevně o chybu. V tomto nedělá chybně zapsaný pád v ústním podání žádný rozdíl, je to ale hezký příklad toho, jak mohou lidové písně variovat i díky lidské chybě.

⁸⁰ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 89–90.

⁸¹ Tamtéž, s. 110.

I v písni následující funguje pivo jako součást namlouvání, tentokrát ze strany dívky. Ráda by svému milému dala mu najevo, že ho má ráda a že pro něj udělá cokoli, pošle mu tedy peníze na pivo:

*Kdybych já věděla,
co dělá Matěj,
já bych mu poslala
na pivo zlatej,
na pivo zlatej:
aby mě miloval
můj zlatej Matěj.⁸²*

Ne vždy je však pivo prostředníkem ideálního vztahu. Zde hraje roli jakéhosi příslibu, který ovšem nebyl naplněn:

*Nad Pušperkem ten vršíček
je okrášlený,
ono se tam procházelo,
mé potěšení;
prochází se po senci,
nosí pivo ve sklenci:
když měl přijít k svej panence,
on šel ze senci.*

*Netrvala malá chvílka,
on dal zas nalít;
kdy měl připít svej panence,
on dal jinej pít:
„To ti na truc já dělám,
že ti ani pít nedám:
aby každej o tom věděl,
že tě rád nemám.“*

*Kdybych já to falešniku,
byla věděla,
nebyla bych já z tý sklence
to pivo pila.⁸³
[...]*

Mládenec dal napít dívce piva, čímž si ji namluvil, stala se jeho „panenkou“. Po blíže neurčeném čase ale dává napít piva jiné dívce, a tím symbolicky i explicitně dává najevo původní dívce, že ji už nemá rád. Pivo se tak stává nejprve příslibem lásky,

⁸² Prostonárodní české písně a říkadla, s. 294.

⁸³ Tamtéž, s. 188.

následně nástrojem zrady, celkově však zůstává oproti příkladům na začátku této podkapitoly neutrálním.

5.3.1 *Pivo jako paralela dívky*

V moravských písních je mladá dívka velmi často přirovnávána k vínu. Je tedy nasnadě v písních českých hledat tuto paralelu s pivem. Ačkoliv doslovné přirovnání není tak časté jako u vína, přesto má i v české lidové písni nezanedbatelné zastoupení ve volnější paralele – mladá dívka a pivo k sobě mají v lidové poetice velmi blízko:

*Lepší je pivečko
nežli voda;
lepší je panenka
nežli vdova:
panenka si lehne,
nic neříká,
vdova má na mysli
nebožtka.⁸⁴
[...]*

V této jasné paralele pivo – dívka, voda – vdova vidíme jasný protiklad žen zdůrazněn na protikladu nápojů – mladá dívka je pro mládence cenná jako pivo, oproti vdově, která je obyčejná a pro mladého chlapce nežádaná, stejně jako voda.

5.4 Hodnota piva

Pivo jakožto produkt je určeno k prodeji konzumentům a tím získává určitou peněžní hodnotu. Ta se spolu s časem mění a může dokonce odrážet celkovou momentální ekonomickou situaci v zemi. Toto vnímání se projevuje i v lidové poetice:

*Když bylo to pivo drahy,
tenkrát bylo zle:
já měl kabát roztrhaný
celý na sobě;
nejčko pivo laciny,
já mám kabát za jiný –
jen že visí na hřebíku
u židoviny!⁸⁵*

⁸⁴ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 231.

⁸⁵ Tamtéž, s. 295.

V písniích je podchycena také nestřídmost v pití a s ní spojená marnotratnost. Toto téma bylo již částečně nastíněno v podkapitole 5.3., kde na finanční stránku návštěvy hospody poukazuje žena. Zde je toto téma z pohledu mužského: pijan si většinou moc dobře uvědomuje, kolik peněz za pivo utratil, či kolik věcí už kvůli pití prodal, ale díky veselosti a dobré náladě nad tím jen mávne rukou:

*Já jsem synáček
marnotratný,
mně nejsou peníze
pra-nic platny:
hnedle je utratím,
za pivo dám,
pivíčko vypiju –
zas nic nemám!⁸⁶*

Přestože se cena piva mění, nebývá to nijak výrazně. Kromě peněžní hodnoty má pak pivo i silně vnímanou hodnotu kulturní. Pivo je vnímáno jako jakási jistota, něco, co tu vždy bylo, je a bude. Tato jistota věčného nápoje je krásně zachycena v následující písni:

*Pivo, pivo, kdo tě bude pít?
kdo tě bude, pivo, pít,
až já budu v hrobě hnit?
pivo, pivo! kdo tě bude pít?*

*Bratři, bratři! vy budete pít!
kdo je ale bude pít
až i vy budete hnit?
bratři, bratři, kdo je bude pít?*

*Pak je budou naši kluci pít:
ti zas budou kluky mít,
ti též budou pivo pít:
pivo, ty se věčně budeš pít!⁸⁷*

V této písni se také znovu ukazuje vnímání piva jako čistě mužské záležitosti.

5.4.1 *Pivo jako odměna nebo platidlo*

Pivo může v mnohých případech fungovat díky své hodnotě nejen peněžní, ale i kulturní, jako odměna, dárek, někdy dokonce úplně nahradit peníze a samo převzít funkci

⁸⁶ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 296.

⁸⁷ Tamtéž, s. 299.

platidla. Spousta lidových písni o muzikantech zmiňuje zvyk, kdy muzikanti nechtějí hrát, dokud nedostanou pivo, samozřejmě zaplacené obecnstvem či hostinským, který si chce muzikanta v hospodě udržet kvůli nalákání zákazníků a následnému výdělku. V následující písni jsou muzikanti vyzýváni již netrpělivým publikem:

*Muzikanti! co děláte?
pivo máte a nehráte.⁸⁸
[...]*

I v další písni symbolizuje pivo určitý závazek, že muzikant nebude hrát zadarmo – dudáček slibuje zahrát teprve až se napije piva:

*[...]
Zadudej dudáčku, jak umíš,
však ty tomu dobře rozumíš.*

*„Kterak pak bych dobře zadudal?
ještě jsem pivíčka nebubal!*

*Až já se pivíčka nabubám,
potom teprve dobře zadudám.“⁸⁹*

V jiném kontextu už pivo plně nahrazuje peněžní odměnu v podobě „úplatku“ – v následující ukázce lyrický mluvčí slibuje radu na chlapecké trápení s hledáním nevěsty, pokud mu nejdřív koupí pivo:

*[...]
Dáte-li na pivo,
já vám povím:
o jednom kořínku
na louce vím.*

*Olšový, bezový,
dubový list:
kdo se chce oženit,
musí ho sníst.⁹⁰
[...]*

Zajímavá rarita výskytu *piva* je v komické písni – bajce. Zde vystupuje mnoho zvířat, ovšem chovají se jako lidé – sedí v hospodě a pijí u příležitosti svatby vlka. Když se

⁸⁸ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 212.

⁸⁹ Tamtéž, s. 210.

⁹⁰ Tamtéž, s. 226.

dvě zvířata poperou, jsou třetím urovnána a viník je pokutován nikoliv penězi, ale sudy piva:

[...]
*On je hned porovnal:
sysel pokutu dal
na tři sudy piva,
to proč jest začínal
a potom zapíral,
pro svá ústa lživá.⁹¹*
[...]

Jelikož je pivo považováno za lepší nápoj, zvláště oproti obyčejné vodě, často fungovalo jako odměna, především ve vztahu pán – poddaný. Pracující lid, zvláště v době prací na poli, neměl po práci moc volného času ani energie na nějakou další zábavu, proto pro něj bylo jídlo po příchodu z pole vrcholem dne. Ne každý sedlák však o své pacholky dbal natolik, aby jim naléval piva, proto když se tak stalo, lidé ho za to opěvovali v písni:

*Už je sluníčko za horou,
Lhotečtí ženci z pole jdou.
Paňmámo, neste večeri,
už vám jdou ženci do dveří.
Náš hospodář je hodnej pán,
von nám daruje piva čbán.⁹²*

V jiném kontextu ale se stejnou úlohou, tedy obdarovat, se vyskytuje pivo v písni milostných. Dívka obdaruje pivem svého chlapce, čímž mu dá najevo, že ho má ráda, ale také že není z chudé rodiny, která by si nemohla pivo dovolit, jelikož nemít ani na pivo už bylo vnímáno jako chudoba. Znovu se zde ukazuje, jak bylo pivo vnímáno jako „něco lepšího“, zvláště ve spojitosti s masem, jako v následující písni:

*Panímámo! milej jde k nám,
jakou já mu večeri dám?
Večere hotová:
pečínka skopová
ještě k tomu pivíčka žbán.⁹³*

⁹¹ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 281.

⁹² Tamtéž, s. 76.

⁹³ Tamtéž, s. 110.

5.5 *Pivo jako symbol blahobytu*

Jak vyplývá i z ukázek zařazených do jiných podkapitol, pivo je vnímáno jako symbol prosperity a blahobytu. Kde stojí pivovar a hospoda, je dostatek peněz. A dokud jsou peníze na pivo, lidé se mají dobře:

*Kde je sládek, tam je mládek,
tam je taky pivovárek;
kde se pivo vaří,
tam se dobře daří:
pojďme tam a píme ho,
až do rána bílého!⁹⁴*

Kromě obecného dobra byly pivu přisuzovány i ozdravné účinky. Ty ovšem nejsou ani v následující písni dokládány jako všeobecná pravda, ale spíše jako povídačka, co se uchytila, protože tomu lidé chtěli věřit:

*Píme pivo s bobkem,
jezme bedrník;
nebudeme stonat;
nebudeme mřít;*

*tak ta bába říkávala,
když do lesa chodívala
na ten bedrník,
na ten bedrník.⁹⁵*

5.5.1 *Pivo ve spojení s jídlem*

Jídlo a pití patří od nepaměti k sobě. Zatímco voda s chlebem jsou považovány za tu nejprostší kombinaci, pivo a maso bývá v lidových písních vnímáno jako jejich opak, tedy symbol blahobytu. Tyto dvě potraviny se tak často vyskytují v jednom kontextu, většinou ve spojitosti s určitou lidovou slavností, v následující ukázce to jsou dožínky:

*To jsou dobry, zlaty časy,
ty zlaty obžínky:
máme pivo, máme maso,
k tomu kousek hnětinky.⁹⁶*

⁹⁴ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 298.

⁹⁵ Tamtéž, s. 298.

⁹⁶ Tamtéž, s. 77.

Následující píseň je také zařazena do oddílu dožínek, ačkoliv zde nejsou explicitně zmíněny. Jedná se o píseň, která se zpívá po skončení práce na poli, kdy ženci oslavují svého hospodáře, který jim za odměnu za tvrdou práci připraví hostinu, obsahující především pivo a v bohatším hospodářství i maso. Pivo tak symbolizuje kromě blahobytu i odměnu pro pracující lid:

*Za zdraví našeho pána,
kerej nám pivíčko dává!
za zdraví celého domu,
že máme pečeni k tomu!⁹⁷*

5.6 Konotace *piva* v lidové písni

Na základě analýzy výskytu lexému *pivo* v Erbenově sbírce písní byla určena následující konotační centra. Ta nemají jasné hranice, ale různě se prolínají:

Konotační centra:	Příklad:
je hořké, obsahuje chmel	„Když jsem ho viděla, hořké pivo pítí“ ⁹⁸ „až to chmelí otrháme, piva z něho navaříme“ ⁹⁹
krásná barva	„pivo, pivo červený, to je můj potěšení!“ ¹⁰⁰
blahobyt	„kde se pivo vaří, tam se dobře daří“ ¹⁰¹
dobrá nálada, hudba	„Pivo sem, pivo tam! muzikanti hrejte“ ¹⁰² „Pivo pítí, vesel býti“ ¹⁰³

⁹⁷ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 77.

⁹⁸ Tamtéž, s. 140.

⁹⁹ Tamtéž, s. 61.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 291.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 298.

¹⁰² Tamtéž, s. 292.

¹⁰³ Tamtéž, s. 298.

součást společenských událostí	„kdo to pivo píti bude? Vašiček ho píti bude, až o svatbě míti bude“ ¹⁰⁴ „o posvícení, sedlák je pánem, selka jde pro pivo s velikým čbánem“ ¹⁰⁵
navazuje přátelství	„Pivo píme, ať to zvíme, zdali sobě rozumíme; máme-li se rádi, jsme-li kamarádi“ ¹⁰⁶
tradice, základ, jistota	„ti zas budou kluky mít, ti též budou pivo pít: pivo, ty se věčně budeš pít!“ ¹⁰⁷
mužská záležitost	„mužům piva džbánek, tak se to patří!“ ¹⁰⁸
ženská starost	„Žena počne zpívat píseň bez noty: ‚Propiješ naposled kabát, kalhoty!‘“ ¹⁰⁹
marnotratnost	„Třebas já byl othánek, jen když já mám piva žbánek“ ¹¹⁰
symbol lásky	„Co tam budem dělat, má milá? ‚Žejdlík piva píti, ty a já‘.“ ¹¹¹
odměna, platidlo	„Náš hospodář je hodnej pán, von nám daruje piva čbán“ ¹¹²

¹⁰⁴ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 61.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 81.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 298.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 299.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 298.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 299.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 291.

¹¹¹ Tamtéž, s. 110.

¹¹² Tamtéž, s. 76.

	„Dát-li na pivo, já vám povím“ ¹¹³
konzumováno ve větším množství	„pojďme tam a píme ho až do rána bílého“ ¹¹⁴
omamné účinky	„Pivo svůj obyčej mívá, že z moudrých nemoudrých, z nemoudrých moudrých, že z moudrých bláznů nadělá.“ ¹¹⁵
opak vody	„Píme, bratři, píme pivo, voda at' si teče mimo“ ¹¹⁶

5.7 Kognitivní definice *piva* v lidové písni

Pivo je **barevný** nápoj vyráběný z **chmelu**, který mu dodává typickou **hořkou chuť**. Může se podávat **teplé**, ale nesmí se do něj dodatečně přidávat **voda**, se kterou je v opozici.

Na člověka má **omamné účinky**, které způsobují **dobrou náladu**, navazování či utvrzování **přátelství** a v krajním případě i **opilství**. Jeho další účinky na člověk jsou především **pozitivní**. Pije se ve **velkém množství** a často, což vede k **finančním potížím**, které trápí především **ženy opilců**.

Jeho konzumace je téměř výhradně **mužskou záležitostí**, žena ho pije většinou jen společně s mužem. **Muž** vnímá pivo výhradně **pozitivně**, **žena** většinou **negativně**. V rámci milostného vztahu je **symbolem lásky**.

Je vařeno **sládkem v pivovaru** a konzumováno v **hospodě**, kde ho roznáší **šenkýřka** a její pomocnice v podobě **mladé dívky**. Je nedílnou součástí **kulturních akcí** i běžného **společenského života**, pije se při příležitosti **dožíněk, posvícení** nebo **svatby**, také když přijde do vsi **muzika**, nebo jen tak pro zábavu. Jeho pití je spojeno se **zpěvem, hudbou, tancem** a celkovou **oslavou života**.

¹¹³ Prostonárodní české písně a říkadla, s. 226.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 298.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 300.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 299.

Je **věčné**, vždy tu bylo a vždy tu i bude, jeho pití se předává jako **tradice** z otce na syna. Kde se vyskytuje, především ve spojení s **masem**, tam se lidé **mají dobře**. Funguje jako **odměna** za práci, **dárek** pro milého, **úplatek** za službu či jako **platidlo** muzikantům.

6 Závěr

Tato bakalářská práce se pokusila nahlédnout pomocí teorie lublinské školy etnolingvistiky do sémantiky lexému *pivo* v češtině. Nejprve byla na základě analýzy českého slovníkového materiálu popsána konotační centra lexému *pivo* a rekonstruována kognitivní definice tohoto pojmu v běžném jazyce. Bylo přihlédnuto i k literatuře věnované kulturnímu obrazu piva v české společnosti.

Ve stěžejní části práce byla provedena analýza lidových písní ve sbírce Karla Jaromíra Erbena *Prostonárodní české písně a říkadla*. Na jejich základě byla taktéž zmapována konotační centra a zrekonstruována kognitivní definice lexému *pivo*, tentokrát v lidovém jazyce. Závěrem porovnam tyto kognitivní definice, které sice popisují stejný objekt, ale z různých pohledů.

Nejprve se zaměřím na vzhled a vlastnosti. Co se týče barvy, prvního aspektu, kterého si člověk u nápoje všimne, není řádně podchycena v ani jedné z definic. Běžný jazyk ji nezmiňuje vůbec, v lidových písních je pivo označováno jako červené, což ovšem v tomto kontextu značí obecně krásnou barvu. Dále si lidové písně všimají výrazné hořké chuti piva, která není nijak zmíněna v běžném jazyce. Ten zase naopak oproti lidovým písním zmiňuje tekutost nápoje a alkoholickou složku, kterou lidový jazyk sice vnímá v podobně omamného vlivu na člověka, ovšem přímo o alkoholu se nezmiňuje. Jediná vlastnost, kterou obsahují obě definice, je používání chmelu při výrobě piva. Chmel je jednou z nejdůležitější konotací piva, v běžném jazyce je podchycen jak ve složce lexikální, tak výkladové a frazeologické. V lidových písních, mluví-li se o chmelu, zpravidla se v písni vyskytuje i pivo nebo narážka na něj. Poslední vlastností piva, kterou najdeme opět pouze v lidových písních, je jeho teplota – teplé pivo je považováno za dobré pivo.

Co se týče vlivu piva na člověka, obě definice se shodují, že je pivo běžně konzumováno ve velké míře a že má na člověka omamné účinky. Celkový vliv piva na člověka je v běžném jazyce spíše negativní, naopak lidový jazyk ho vnímá spíše pozitivně. Jako pozitivum je napříč jazykovým materiálem zaznamenána dobrá nálada, lidové písně zmiňují v hojné míře navíc přátelství, pospolitost a opilost. Ta je zde opravdu vnímaná kladně, oproti běžnému jazyku, který zařazuje do negativ piva právě opilost, ke které

dodává, že se z ní dlouho střízliví, a má neblahý vliv na lidské tělo. Společně si obě definice všímají finanční stránky pití piva – lidé na něm závislí jsou za něj ochotni dát jak všechny své peníze, tak i peníze cizí nebo jej dokonce směnit za něco materiálního. Přesto je tento aspekt v lidové písni poněkud zmírněn dvojitým pohledem – muže, v tomto případě typického konzumenta piva, tato finanční stránka nijak netrápí, na rozdíl od ženy, která touto marnotratností trpí a často přesvědčuje muže, aby pití nechal. Definice si navzájem odporují, co se týče vlivu piva na lidské zdraví. Zatím co v běžném jazyce pivo člověku neprospívá, a to ani jeho vzhledu, lidové písni v něm naopak spatřují dokonce ozdravné účinky.

Čímž se dostávám ke stereotypnímu vztahu muž – žena, který je v kontextu piva v lidových písních velmi výrazný. Pití piva je téměř výhradně mužskou záležitostí, žena je zaznamenána v této souvislosti jen výjimečně, a pokud, tak pije společně se svým milým. V tomto kontextu může být pivo symbolem lásky a namlouvání, případně ale i zrady. Žena má v rámci spojitosti s pivem dvě role – buď jako šenkýřka či pomocnice pivo roznáší, nebo jako manželka nadává svému muži, a snaží se ho v noci dostat z hospody domů. V rámci této diverzity tu tedy máme dvojí pohled na pivo – u muže pozitivní a u ženy negativní. Žádná z těchto konotací se v běžném jazyce nevyskytuje.

Pivo je nedílnou součástí kultury a tak se prezentuje i v jazyce. Běžný i lidový jazyk líčí pití piva jako společenskou tradici, která se předává z generace na generaci, a také jako oslavu života. V lidových písních najdeme konkrétní společenské akce jako jsou svatba, dožínky a posvícení nebo příchod muzikantů. S tím je spojené i rčení *Kde se pivo vaří, tam se dobře daří*, které se takto doslova vyskytuje v obou jazykových materiálech. Toto rčení naznačuje, že kde je pivovar, a s ním pravděpodobně i hospoda, mají lidé dostatek peněz a mají se dobře. Lidový jazyk navíc spojuje pivo s masem, obě potraviny jsou „něčím lepším“ a tedy když si je lidé mohli dovolit, znamenalo to celkový blahobyť. I vzhledem k dlouholeté tradici je pivo v obou definicích považováno za něco věčného, za základ. V běžném jazyce tvoří dokonce spolu s chlebem, ke kterému je přirovnáváno, dvojici základních potravin.

Taktéž v obou definicích najdeme zmínky o místech, kde se pivo vyskytuje – je to pivovar, kde se pivo vaří, a hospoda, kde je konzumováno. Lidové písni si navíc všímají lidí, kteří se v těchto prostorách vyskytují, jsou to sládek v pivovaru, šenkýř, šenkýřka a mladá dívka na pozici pomocnice v hospodě.

Obě definice se úplně míjejí v následujících konotacích: běžný jazyk užívá lexém *pivo* i pro označení jednotky míry, zpravidla půllitru. Pro vyjádření menší, třetinové míry má spojení *malé pivo*, které je i jako frazém označením pro menšího zavalitějšího muže. V lidových písních pivo může sloužit jako odměna, dárek, úplatek či jako platidlo.

Porovnání obou kognitivních definic a konotačních center ukázalo, že vnímání jednoho objektu v jednom jazyce se v rámci běžného a uměleckého, v mém případě lidového, jazyka může výrazně lišit. Zatím co omamný vliv na člověka, obsah chmelu či tradici přičítají pivu oba styly jazyka, ten lidový se zaměřuje více na konkrétní osoby a situace, se kterými se pivo setkává, a také se v něm nachází více všeobecných stereotypů, např. úloha muže a ženy v rámci „hospodské kultury“. Zajímavé je, že lidový jazyk je celkově spíše pozitivní, oproti jazyku běžnému, který pivo spojuje spíše s negativními konotacemi.

Analýza dvou jazykových materiálů ukázala, jak může být vnímání jednoho pojmu odlišné. Žádný mluvčí jazyka ovšem nepoužívá jazykové prostředky pouze jednoho jazykového stylu, různě je prolíná a kombinuje. Stejně tak spojíme-li oboje vnímání lexému *pivo*, dostaneme komplexní pojem tak, jak ho vnímá běžný český mluvčí.

Seznam použité literatury

Prameny:

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav: *Mudroslovi národa slovanského ve příslovích*. Praha: LIKA KLUB, 1999.

ČERMÁK, František a HOLUB, Jan: *Slovník české frazeologie a idiomatiky I-IV*. Voznice: Leda, 2016.

ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub, 1937.

FLAJŠHANS, Václav: *Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. 2., rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

HALLER, Jiří: *Český slovník věcný a synonymický 2*. Praha: SPN, 1969.

JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl 3, P–R. 2. nezm. vyd. Praha: Academia, 1990.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praha: J. Otto, 1890.

Příruční slovník jazyka českého. Praha: SPN, 1957.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. 2., nezměn. vyd. Voznice: Leda, 2012.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005.

Slovník spisovného jazyka českého. Ed. B. Havránek. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia, 1989.

Sekundární literatura:

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016.

BARTMIŃSKI, Jerzy: Čím se zabývá etnolingvistika? [online]. *Slovo a smysl* 2007, ročník IV, č. 8, ke dni 18. 5. 2020 přístupné z <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/259>.

BENEŠ, Bohuslav: *Česká lidová slovesnost: výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.

BROUČEK, Stanislav: *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska O–Ž*. Ed. R. Jeřábek. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta, 2007.

GADAMER, Hans-Georg: *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Ed. J. Sokol. Praha: Oikoymenth, 1999.

HORÁK, Jiří: *Naše lidová píseň*. Praha: J. R. Vilímek, 1946.

Hospody a pivo v české společnosti. Ed. V. Novotný. Praha: Academia, 1997. (Vybrané studie.)

MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

Od samomluvy k chóru, aneb, Písniček se držte!: čtení o české lidové a zlidovělé písni. Ed. M. Bystrov. Praha: Galén, 2016.

SLIWKA, Roman: Dobré pivo, ženy hezké, to jsou dary země české... Pivo v české kultuře na příkladu frazeologie. In *Parémie národů slovanských VIII*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, s. 105-109.

VÁCLAVEK, Bedřich a SMETANA, Robert: *O české písni lidové a zlidovělé*. Praha: Svoboda, 1950.

VAŇKOVÁ, Irena a kol: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.

VAŇKOVÁ, Irena: *Dřevo jako neživé i živé: Antropolingvistický průhled do českého obrazu světa* [online], ke dni 26. 5. 2020 dostupné z

https://www.academia.edu/7443453/Irena_Va%C5%88kov%C3%A1_FF_UK_Praha.

ZÍBRT, Čeněk: *Z historie piva*. Ed. K. Pilíková. Praha: Vyšehrad, 2013.

ZÍBRT, Čeněk: *Pivo v písniích lidových a znárodnělých*. Praha: Dauphin, 2013.

ZÍBRT, Čeněk: *Sladovnické obyčeje, zábavy, slavnosti a pověry v nákladnických domech a pivovárech českých*. Praha: Otakar Zachar, 1910.

Příloha

Výskyt lexému *pivo* ve sbírce Karla Jaromíra Erbena v jednotlivých oddílech.

Název oddílu	Název pododdílu	Počet
Věk dětský	Dětská počítadla	1
Písňe a říkadla výroční	Vánoční koledy	1
	Otloukání píšťalek	1
	Velikonoce	2
	Obžínky	3
	Písňe posvícenské	3
Písňe věku mládeneckého a panenského	Mladost, krása, láska	3
	Láska nešťastná	1
	Vzdory	1
	Žerty a posměšky	2
	Hudba a tanec	3
	Ženění a vdávání	3
Obecné písňe svatební a manželské		2
Písňe společenské	Pijácké	30
	Smíšené žertovné a satirické	2
Písňe rozpravné	Světské (balady)	2